कोपीच्या सुविचारतर्कसमयीं दुर्वासनेच्या भरें,
लोभानें, भयवृत्तिनें, स्मृतिजनाचारास उलटें खरें ॥
केलें सभ्यजनीं; तयास नृपती देतात शिक्षा दुणी,
जी कां वादपराजयांत कथिली तीहूनि नाहीं उणी॥७५॥

लोभादिकामुळें सभासदांनीं अन्याय केल्यास त्यास दुप्पट दंड.

मार्गीं जो थकला तसाचि तुशिया आला दुपारीं घरीं,
त्याला भोजन दे सदुक्ति वदुनी रात्री पदाला चुरी ॥
शय्या रोगिजनास पथ्य समयीं द्यावें तसें औषधा,
गोदानाशिं समान पुण्य मिळतें ऐशा कृतीनें बुधा॥७६॥

अतिथि व रोगी यांचा समाचार घेतल्यांत काय पुण्य आहे तें.

शत्रूच्या विषयीं तृणेंधनजलें व्रीही गहूं बाजरी,
आहे पुष्कळ, सैन्यें मात्र कमती जाणूनि यात्रा करी ॥
हस्त्यश्वादिक वाहनें, निर्जमन, प्रख्यात शूरैंव्रज,
संतोषी असती तदा रिपुपुरें घेण्यास युद्धीं धज ॥७७॥

शत्रूच्या देशावर केव्हां स्वारी करावी तें.

आंबे पिंपळ निंब चंपक सरू शीताफळी मालती,
केळी नारळि पोफळी तरु असे पुष्पें फळें लोंबती ॥
जेथें मंदसुगंधशीतळ असा वारा सुटे सर्वदा,
पाणी निर्मळ गार गोड नदिचें आटे न उष्णीं कदा७८

राजानें कोठें राहावें याविषयीं हे दोन श्लोक.

---

१ कामाच्या चौकशीच्या समयीं. २ लोभानें. ३ मन्वादिस्मृति व लोकरीति यांस. ४ विरुद्ध. ५ लोकांनीं खोटें केलें. ६ दुप्पट. ७ कज्यांत जो हरेल त्याला जी शिक्षा उक्त आहे तीच्या दुप्पट. ८ मधुरभाषण. ९ संवाहन. १० देशीं. ११ शत्रूची फौज. १२ स्वारी. १३ आपलें मन (याच्यापुढें आणि हे अव्यय अध्याहृत आहे.) १४ शूरसमंडळी. १५ उष्णकाळींहि.

शेळ्या गाइ म्हशी वनीं विचरती होतें तयां संतती,
पुष्टाकार सुरूप भारि दुभती कासाभरें डोलती ॥
कासाळूं अळवें रताळुं कंवठें गोराडु आळूं पिकें,
तेथें वास नृपास योग्य कथिला शास्त्रीं पहा तूं निकें॥ ७९

युद्धात जिंकिलेल्या वस्तु राजानें कसकशा वाटून घ्याव्या तें.

हस्ती उंट रथ क्षिती धन पशू सोनें रुपें सन्मणी,
जें कां होइल लब्ध संगरमुखीं शत्रुव्रजा जिंकुनी ॥
घ्यावें त्यांतुनि उत्तमोत्तम नृपें, द्यावें दुजें राहिलें,
शूरां वांटुनि, पौरुषा बघुनियां, शास्त्रीं असे पाहिलें॥ ८० ॥

अर्थचिंतन, पराक्रम, शत्रू लुटणें, व शत्रूच्या वेऱ्यांतून निघून जाणें या चार गोष्टींविषयीं बगळा इत्यादि चौघांचे दृष्टांत.

चिंतावें बगळ्यापरी अनुदिनीं स्वार्थास, सिंहापरी,
शौर्या दाउनि लांडग्यापरि बळें काळीं लुटावे अरी ॥
दैवें सापडतां सपत्ननिकरीं मोहीं तयां घालुनी,
जावें निष्टुनियां नृपें शश जसा व्याधामधूनी वनीं ॥ ८१ ॥

मनाला गोड वाटलें तरी कोणतें काम करूं नये तें.

ज्या कामांत बहूत कष्ट असती, संदिग्ध ज्याचें फळ,
वैरा माजवितें जनांत व घरीं, ज्येणें परांचा छळ ॥
ज्या योगें उपहास लोक करिती प्रख्यात नानापरी,
त्या कामा न करी कदापि, हृदयीं तें गोड वाटे तरी. ॥८२॥

राजानें कालानुरूप तीव्र अथवा मृदु वृत्ति सूर्याप्रमाणें धरावी याविषयीं.

समानवृत्ती नृपती असावा, न तीव्र किंवा मृदुही नसावा,
परी धरी हे गुण योग्य काळीं, तो भूप सूर्यापरि लोक पाळी ८३

---

१ रणांत. २ पराक्रमास. ३ शत्रुसमुदायांत. ४ ससा. (निघून जातो.) ५ शत्रूंच्या. ६ कळणुक (होते.) ७ तीव्र व मृदु हीं दोन पदें नृपति व सूर्य यांकडे श्लेषानें लागतात.

विघ्नांचें भय मानुनीं मुळिंच जे कार्यी न आरंभिती,
त्यां जाणें अधमां, भयेंकरूनि जे आरंभिलें सोडिती ॥
होती मध्यम ते? परंतु कितिही विघ्नीं जरीं पीडिले,
आरब्धाशि न सोडिती बुधजनीं ते उत्तमीं मानिले ॥८४॥

विघ्नें फार झालीं तरी आरंभिले-लें कार्य सोडीत नाहींत ते उत्तम याविषयीं.

शेषा भार नसे ह्मणूनि धरितो भूमी शिरीं कीं स्वतां?,
कीं नोहे श्रम त्या रवीस? ह्मणुनी राहे सदा चालता? ॥
अंगीकारुनि सोडितां जन भला लाजे बहू अंतरीं,
या हेतूस्तव कार्य पार करणें हा नेम साधू धरी ॥ ८५ ॥

कष्ट पडले तरी अंगिकारिलेलें काम पार करण्याविषयी.

ऐश्वर्ये युत जो तयास भजती अर्थार्थि हे तों खरें,
नष्टैश्वर्यपतीस जे भजति ते पूढील आशाभरें ॥
स्वामी स्वर्गत जाहला तरिहि जो साधी तयाच्या हिता,
ऐसा सेवक भर्तृभक्त न मिळे त्रैलोक्यही शोधितां ॥८६॥

स्वामिभक्त सेवक कोणता याविषयी.

मित्रा मूढहि भक्तियुक्त असतां तो काय कामीं पडे?,
प्रज्ञाविक्रमयुक्त ही न बरवा, भक्ती जया नातुडे ॥
प्रज्ञाविक्रमभक्ति तीन गुण हे ठायीं जयाच्या खरे,
ते मात्र प्रभुचे सुभृत्य असती संपद्विपत्कालिं रे ॥८७॥

प्रज्ञादि तीन गुणानीं युक्त जे सेवक तेच उत्तम याविषयीं.

विपत्तिजळधीमधें बुडुनियांहि धैर्या धरी,
करी उपकृती यथास्वबळ साधु लोकांवरी ॥

विपत्तिकाळींही सज्जन परोपकार करितो हें सदृष्टांत.

१–२ पुढें कदाचित् त्यास ऐश्वर्य प्राप्त होईल या आशेनें. ३–४ [illegible] नाहीं. ५ बुद्धि पराक्रम भक्ति. ६ हें कर्तृ पद.

शशांक निशि राहुनें जरि जवें[1] बहू ग्रासिला,
न काय उरल्या करीं[2] करितसे जनां शीतळा ?॥८८॥

जे केवळ स्वार्थपर ते क्षुद्र, परहित साधणारे ते उत्तम हें सदृष्टांत.

ज्यांचा उद्यम सर्वदा स्वभरणीं आहे जनीं क्षुद्र ते,
ज्यांचा स्वार्थ परार्थ केवल असे, ते पावती योग्यते ॥
पोटासाठिंच मात्र वाडवें[3] पितो त्या सागराच्या जळा,
जीमूत[4] स्फुट लोकतापहरण्यासाठीं हि[5] तो चांगला॥८९॥

दुर्जनाचें कसेंही आर्जव केलें तरीं स्वभाव पालटत नाहीं हें सदृष्टांत.

जरी परमभक्तिनें खळ परोपरी सेविला,
न होय तरि तो कदापि हि जनीं स्वभावें भला ॥
सशर्करमधूदकेंकरुनि निंब संसेचितां ॥
न गोडपण त्याशि ये कडुच लागतो चाखतां ॥ ९० ॥

दुर्जनाला किति जिव्हा असतात ह्याचा अंतच नाहीं.

साधूला जिभ एक, दोन फणिला[6], त्या चार लोकेश्वरा[7],
स्कंदाला[8] तरि सोंच[9], जाण कथिल्या त्या सात वैश्वानरा[10]॥
दाहा रावणराक्षसास ह्मणती, शेषा सहस्रद्वय,
दुष्टाच्या वदनीं कितीक असती, त्यांचा न संख्यान्वय ॥९१॥

जो सुहृदादिकांचें दयापूर्वक पालन पोषण करीत नाहीं ता कावळ्या सारखा वृथा पुष्ट होय तें.

जो का दया न करितो निजबंधुवर्गीं,
दीनावरी गुरुजनीं तशि भृत्यसर्गीं[12] ॥
त्याचें असे अफल जीवित मर्त्यलोकीं,
तो काक, पुष्ट[13] बळिनेंच तसा त्रिलोकीं ॥९२॥

---

१ वेगानें. २ किरणांनीं. ३ वाडवाग्नि. ४ मेघ. ५ या अव्ययानें पितो याशीं अन्वय होतो. ६ सर्पाला. ७ ब्रह्मदेवाला. ८ स्वामिकार्तिकाला. ९ साहा. १० अग्नीला. ११ बगळा. १२ भृत्यमंडळीवर. १३ बळीच्या योगानेंच पुष्ट (असा काक.)

प्रयत्न सिद्धीप्रति योजने ये[1], न सिद्धि हो केवळ वासनेनें॥
भुकावितो जो हरि[2] काननांत, न जाति त्याच्या मृग आननांत ॥९३॥

उद्योगावांचून कार्यसिद्धि होत नाहीं हें स्पष्टांत.

उद्योग जो करि तयासचि अर्थ जोडे,
जे दैव मुख्य ह्मणती नर तेचि वेडे ॥
दैवा न मानुनिच यत्न बळें करावा,
यत्नें न सिद्धि तरि दोष न तो ह्मणावा ॥९४॥

दैवावर न टें-कतां उद्योग करावा याविषयीं.

कांहीं गुप्तविचार कार्यसमयीं कर्तव्य आहे जरी,
एकांतीं बसणें प्रशस्त, उघड्या देशींहि शैलावरी ॥
पाहोनी भँवतें स्वतां हितकरा लोकांसवें घेइजे,
ऐसा मंत्र नृपाळ गुप्त करि जो तेणें फळा पाविजे॥९५॥

राजानें मसलत करायास कोठें कसें बसावें याविषयीं.

अति क्षीणता प्राप्त झाली असे जा,
तरीही धरी जो स्वकीया सुतेजा ॥
तया नम्र होती नृपाळा प्रजा रे,
विजेच्या[3] विधूला जसे लोक सारे ॥ ९६ ॥

जो राजा ऱ्हासकाळीही तेज सोडीत नाहीं त्याला द्वितीयेच्या चंद्राप्रमाणें प्रजा भजतात.

सर्वांगसंवृत्त[4] असा जरि मंत्र थोर,
कोणी करील मम भेद ह्मणून धीरें ॥
टाकोनि तो जणुं[5] उगा क्षण ही न राहे,
दृष्टांत यास समरस्थित योध[6] पाहे ॥ ९७ ॥

युद्धांतील वीराप्रमाणें मंत्र हा अधीर होतो याविषयीं उत्प्रेक्षा.

---

१ वासनेला नेतो. २ सिंह. ३ द्वितीया तिथीचा. ४ ज्याचीं सर्वांगें गुप्त राखिलीं आहेत असा मंत्र. दुसरा: चिलखतादिकें करून ज्याचीं अंगें आच्छादित आहेत असा योद्धा. ५ याचा अन्वय टाकुनि यास. ६ युद्धांत उभा असा योद्धा.

मसलत गुप्त ठेवावी अन्यथा बहुत नाश होतो याविषयीं.

मंत्राच्या परिक्षणार्थ चतुरें भूपें झटावें स्वयें,
राज्याचें दृढ मूळ मंत्र ह्मणूनी त्यातें उपेक्षूं नये ॥
त्याचा अल्पहि भेद तो चुकुनियां झाला कदाचित् जरी,
होतो राज्यविघात नाश इतुका कीं ज्यास नाहीं सरी॥९८॥

नवीन जिंकून घेतलेल्या देशांतील रीतीभाती लोकाचार वगैरे पूर्ववत् चालवावे अन्यथा प्रजेस दुःख होतें याविषयीं.

घेतो दाउनि शौर्य देश रिपुचा जिंकूनि जो भूपती,
त्यानें तेथिल रीतिभाति अवध्या आचार वंशस्थिती ॥
राखाव्या पहिल्या सुरक्षितपणें त्यांचा कचित् व्यत्यय,
झाल्यानें रयतेस होइल सदा आधिव्यथा अव्ययैं ॥९९॥

साक्या.

पूर्वोक्त नीतीचा सारांश.

गोब्राह्मणप्रतिपालन.

हेंच राजाचें मुख्य कर्तव्य होय असें श्रुत्यादिकांचें तात्पर्य.

आतां मी सांगतों सार तें, ठेवी बा लक्षांत ॥
गाई ब्राह्मण यांचें पालन, थोर कार्य लोकांत ॥ १०० ॥

श्रुति स्मृती इतिहास पुराणें, हेंचि सांगती सर्व ॥
कीं गोब्राह्मणपालन, सम पापघ्न न दुसरें पर्व ॥ १०१ ॥

प्रजा पालणें हाचि नृपाचा, धर्म विहित लोकांत ॥
गोद्विजरक्षण हें तों परम, श्रेष्ठ कर्म ही त्यांत ॥ १०२ ॥

कष्टविती जे दुष्ट जनाप्रति, त्यांना दंडुनि आधीं ॥
दूर करावा धरापतीनें, साधु जनांचा आधी ॥ १०३ ॥

वेदाची जी आज्ञा तीतें, कीजे शिरसा मान्य ॥
अवगणना बा करूं नयेरे, समजुनि ती सामान्य ॥१०४॥

---

१ तुळना (नाहास) २ चिंता. ३ पीडा. ४ चिरकाळ रहाणारी. ५ त्यास कामांत. ६ गोब्राह्मणपाळनासारखें. ७ पाप दूर करणारें. ८ पर्वकाळ. ९ प्रजापाळनामध्येंही. १० चिंता.

वैदिकमार्गेंकरुनि चालती, पूजिति जे मूर्तींनां ॥
त्यांतें पीडा करिति यवन ते, छिन्न करुनियां त्यांनां॥ १०५॥

जैसे पूर्वी देते झाले, लोकां दानववृंद ॥
तैसे संप्रति देती पीडा, यवन जनास अमंद ॥ १०६ ॥

खणिती देवालयें बलानें, ठार मारिती विप्रां ॥
जैसे गाईंतें निर्दय ते, वाघ भक्षिती क्षिप्रें ॥ १०७ ॥

धर्म बाटऊनि करिती त्यांनां, जुलुमें मूसलमान ॥
वेदविहित हवनादिक यांचा, करिती बहु अवमान॥ १०८॥

ऐसे जे नर दुष्ट तयांनां, करोनियां बहु शिक्षा॥
वडिलोपार्जित धर्मांची वा, चालविणें त्वां दीक्षा ॥ १०९॥

वर्णाश्रमधर्मानें सकलां, वागविजे नृपतीनें ॥
तसें तयानें स्वतां वागिजे, शास्त्रविहितरीतीनें ॥ ११० ॥

चोर जार हे घोर पातकी, त्यांस करावा दंड ॥
लोकांतें अपशब्द बोलती, त्यांचें मोडी बंड ॥ १११ ॥

अकलंकी जो यशश्चंद्रमा, उदित होतसे ज्याचा ॥
त्याणें भूवरि सार्थक होतो, जन्म त्याचि राजाचा॥ ११२॥

---

१ वेदविहितमार्गेंकरून. २ सूतांना. ३ दैत्यसमुदाय. ४ हें कर्तृपद. ५ पुष्कळ. ६ ब्राह्मण. (हें कर्म) ७ त्वरित. ८ राजानें. ९ कलंकरहित. १० कीर्तिरूप चंद्र.

जो दंडाला अयोग्य त्याच्या, दंडीं पातक फार॥
ह्मणुनी तैसा घडों नये रे, कदापि बा अविचार॥११३॥

दंडाला जे पात्र तयांवरिं, शस्त्र धरावें हातीं ॥
ऐशा योगें दुर्वृत्ताप्रति, भीति सदा राहाती ॥ ११४ ॥

तो द्विजवर[1] नृपकुमारकाला[2], करी अशा उपदेशा ॥
ज्यानें निजकीर्तीच्या[3] वस्त्रें, पांघुरवीलें देशा ॥ ११५ ॥

वृद्धपणानें क्षीण तयावरि, चिंता यजमानाची[4] ॥
तैसी ज्याच्या चित्तीं वागे, काळजी हि कामाची॥११६॥

दादोजीच्या मरणसमयांची देहस्थिति.

गेले डोळे खोल खोल ते, नासिक[5] जैसा वांसा ॥
दंतपंक्ति भंगल्या न्यूनता, नसे खोकल्या श्वासा ॥११७॥

अलें उराडें करतीं गेलें, पोट बहूतचि खोल ॥
अति दुर्बळतेमुळें काढितो, बळें गळ्यांतुनि बोल ॥११८

दादोजी हा आपल्या बायकामुलांस शिवाजीच्या हातीं देऊन. निरवणूक करितो.

अला शेवटीं कंठ दाटुनी, त्याचा प्रेमभरानें ॥
नृपकरिं[6] लवकरि देतो[7] अपुल्या, परिवारा स्वकरानें।११९।

ह्मणे बायकामुलें अतां हीं, तुह्मींच नृपते[8] सारीं ॥
तान्ह भुकेल्या ययांस तूंची, दाणा पाणी चारीं[9]॥१२०॥

---

१ ब्राह्मण (दादोजी.) २ राजपुत्राला (शिवाजीला) ३ कीर्तिरूप वस्त्रानें देशाला वेढिलें. ४ धन्याची. ५ नाक. ६ शिवाजीच्या हातांत. ७ देई. ८ हे राजा. ९ खाऊं पिऊं घाल.

अशा मृत्यु लोकांतिल वस्तू, नाशवंत बा सर्व ॥
तो नर पामर बाळगितो जी, कनकधनाचा गर्व ॥१२१॥

मी तों आतां पर लोकाप्रति, जातों बा निर्धारी ॥
असें बोलतां नेत्रांतुनियां, गळूं लागलें वारी ॥ १२२ ॥

तव तो नरपतिसुत बोलें त्या, करजोडुनियां स्पष्ट ॥
आज्ञा तुमची नुलंघीन मी, त्यजा मनांतिल कष्ट॥१२३॥

शिवाजी दादोजीला विनयपूर्वक बोलतो.

माझ्या वडिला ऐसे तुम्ही, द्यावें आशिर्वादा ॥
हें तुमचें लाडकें लेंकरूं, पुरवा ह्याचा नादा ॥ १२४॥

ऐकुनि त्याचे वाचे बोले, प्रेमभरें ज्ञातारा ॥
होसी सूर्यापरी प्रतापी, इतर तुजपुढें तारा ॥ १२५ ॥

दादोजी शिवाजीस आशीर्वाद देतो.

भवानिची तुजवरी नृपाळा, होइल कृपा उदंड ॥
ऐश्वर्यारोग्यादिक सुख तुज, होइल लब्ध अखंड ॥१२६॥

भीष्में जैसी युधिष्ठिरातें, सांगितली नृपनीती ॥
कोंडदेवपुत्रानें कथिली, ती शिवराया रीती ॥ १२७ ॥

तदनंतर तो द्विजवर चित्तीं, चिंती हरिचरणाला ॥
भंगुर संसाराच्या त्रासें, प्रार्थी जो मरणाला ॥ १२८ ॥

दादोजी अंतकाळीं ईश्वरचिंतन करित.

---

१ मी. २ नक्षत्राप्रमाणें (हीनतेजस्क). ३ प्राप्त. ४ धर्मराजाला. ५ दादोजीनें. ६ दादोजी. ७ नाशिवंत अशा संसाराच्या.

होत्साता देह विसर्जन करितो.

साऱ्यां विषयां सोडुनियां तो, रामनाम घे वाचें ॥
ऐसें करितां प्रविष्ट झाला, पद तो वैकुंठाचें ॥ १२९ ॥

त्याच्यामागें शिवाजी हा त्याच्या कुटुंबाचें पोषण उत्तम प्रकारें करितो.

दादोजीच्या वियोगकाळीं, तत्परिवारा खेद ॥
झाला, परि बहुरूपें नृपें त्यो, केला त्याचा छेद ॥१३०॥

ऐसा द्विजवरदारसुताचा, समाचार नृप घेई ॥
कीं त्यायोगें तो गेल्याची, स्मृती तयां नच होई॥१३१॥

ज्याचा तात असे सदाशिव कृती माता सती पार्वती,
गांव त्र्यंबक हें गणेश अभिधा लेले उपाख्याहि ती॥
त्यानें निर्मियलें शिवाजिवरि जें काव्य श्रमानें महा,
त्याचा सर्ग तिजा निसर्गमधुर प्रेमादरें हा पाहा॥१३२॥

ह्या प्रकारें हा श्रीशिवाजिचरित्राख्यकाव्याचा तृतीय सर्ग समाप्त झाला.

॥ अथ शिवाजीचरित्रचतुर्थसर्गप्रारंभ ॥

साक्या.

दादोजीचें अनुमोदन मिळाल्यावर.

अधींच भूपति इच्छित होता, चित्तीं राज्यसमृद्धी ॥
तयावरी अनुकूळ मिळाली, दादोजीची बुद्धी ॥ १ ॥

१ दादोजीचीं बायकामुलें यांस. २ त्या राजानें. ३ दादोजीच्या बायकामुलांचा. ४ त्या बायकामुलांतें.

सामीं दानीं दंडीं भेदीं, चतुर शिवाजी भूप ॥
सर्वोपायीं राज्य वाढवूं, धरिता होय हुरूप ॥ २ ॥

• शिवाजीला राज्य वाढविण्यास उत्तेजन येतें.

प्रथम तयानें हो सर केला, किल्ला चाकण नामा ॥
तेथिल किल्लेकरी करि वश, करुनि तयासीं सामा ॥३॥
फिरंगोजी नावाचा होता, तेथिल जो सरदार ॥
आज्ञांकित त्याजला करोनी, ठेवी सपुत्रदार ॥ ४ ॥

तो चाकणाकिल्ला घेतो.

बाजि मोहिते ह्मणुनि सुप्याचा, होता जो अधिकारी ॥
शिवराया तो वश्य न होयी, सामाच्या उपचारीं ॥ ५ ॥

सुपें परगणा घेऊं इच्छितो.

करुनि तयारी स्वारी त्यावरि, एकाएकीं केली ॥
त्यावेळीं त्या मोहीत्याची, शुद्धि बुद्धिही गेली ॥ ६ ॥
सिंहा देखुनि जैसी धडकी, भरते कीं हत्तीला ॥
तैसी पाहुनि[1] भरली देतां, तोफेवर बत्तीला ॥ ७ ॥
गळे हातिचें शस्त्र तयाचें, वस्त्रहि सुटोनि गेलें ॥
भूपा[2] चित्तीं कृपा येउनि, आश्वासित त्या केलें ॥ ८ ॥

बाजी मोहित्यावर स्वारी.

लढूं लागले मूढ तयांना, क्षितिपति धरणी[3] पाडी ॥
धारातीर्थीं स्नान घालुनी, सुरलोकाप्रति धाडी ॥ ९ ॥

युद्ध करणारांस मारिलें.

आले जे नर शरण तयांना, मरण देइना राजा ॥
ह्मणे जरी तुह्मि खुषी असे तरि, या राहा, अथवा जा ॥१०॥

शरणागतास सोडलें.

ऐसेपरि तो सुपेपरगणा, करगत भूपें केला ॥
तेथिल अधिकारी बाजी, तो कैद करूनियां नेला॥११॥
कोंडाणें नावाचा किल्ला, होता बळकट फार ॥
अतिक्रूर यवनाचा होता, त्यावरता अधिकार ॥ १२ ॥

---

१. तोफेवर बत्ती देतां पाहून त्या मोहित्याला तशी धडका भरली असा अन्वय. २. शिवाजीला. ३ जमिनीवर (पाडी.)

कोंडाणें किल्ला घेतला.

परम कृपाळें नरपाळें नचि, कलह विकोप्या नेला ॥
परि तो सल्ला राखुनि किल्ला, 'अकेशें सर केला ॥ १३ ॥
धनादिकांच्या दानोपायें, शिवरायें यवनास ॥
वश केलें त्या योगें झाला, नचि जीवांचा नास ॥ १४ ॥

त्याचें नाव सिंहगड ठेविलें.

जसा वनचरीं उग्र दिसे तो, सिंह बहु रूपानें ॥
तसा गिरिंत हा ह्मणुनि सिंह त्या, नांव दिलें भूपानें ॥ १५ ॥

पुरंदर घेण्याचा उपक्रम व त्याची गोष्ट.

पुरंदराभिध दुर्ग तयाचा, होता [2]द्विज अधिकारी ॥
विजापुराच्या यवन नृपाची, प्रीती ज्यावर भारी ॥ १६ ॥
स्वर्गीं गेल्यावरी विप्र तो, ज्येष्ठ पुत्र कीं त्याचा ॥
अधिकार स्वयमेव घेइ तो, होता जो स्वपित्याचा ॥ १७ ॥
बंधु तयाचे दोघे कलहा, करिती अधिकारार्थ ॥
संधी भूपा तोचि लाधला, साधायाला स्वार्थ ॥ १८ ॥
माध्यस्थीचे मिषें भूपती, दुर्गावर्ती गेला ॥
भेदविशारद युक्तीनें त्या, कैदी करिता झाला ॥ १९ ॥
स्वातंत्र्याच्या प्राप्तीसाठीं, भूपा अणितां त्यांनीं ॥
इष्टावाप्ति न होतां उलटी, झाली त्यांचिच हानी ॥ २० ॥
[3]वातसुताचें पुच्छ पेटवूं, करि रावण जें नेट ॥
तंव ते त्याचे केश मिशांचे, घेते झाले पेट[4] ॥ २१ ॥
अथवा सापाच्या पेटाऱ्या, बळें पाडुनी भोंक ॥
भक्ष्याशेनें शिरे त्वरेनें, उंदिर त्यामधिं एक ॥ २२ ॥
प्रविष्ट होतां तुष्ट तयाला, भुजंग भक्षी जैसा[5] ॥
त्यां बंधूंना मनीं वाटला, प्रसंग आपुला तैसा ॥ २३ ॥

---

१ सिंहगड. २ ब्राह्मण. ३ हनुमंताचें. ४–५ हे दोनही विषादनामालंकार आहेत.

शिवजी त्यांतें जीवदान, देउनियां बोले वाचा ॥
आणूनका अणुमात्रहि चित्तीं, धाक तुह्मी कोणाचा॥२४॥
वर्णानुक्रमवशें विप्र तों, असती आह्मां पूज्य ॥
झालें तर घालावें आह्मीं, भोजन त्यांना सौज्य ॥ २५ ॥
उलटें त्यांतें दुष्टबुद्धिनें, कष्टविणें हें कर्म ॥
अनुचित आमचा राजन्यांचो, नव्हेचि हा हो धर्म॥२६॥
गोब्राह्मणसंरक्षण व्हावें, हा माझा उद्देश ॥
ह्याचसाठिं हीं कर्मे करितों, नसे दुजा हेत्वंश ॥ २७ ॥
दावा आमुचा सेवा तैसी, यवननृपाची सोडा ॥
निजधर्माच्या अभिमानाच्या, यशा तुह्मि ही जोडा॥२८॥
जहागीर अणी गांव इनामी, देतों मीं तुह्मांस ॥
घेउनि ते निजधर्मीं वागा, त्यागा त्या यवनास ॥ २९ ॥
धर्मशीळ बहु नृपाळ त्याची, ऐकुनि ऐसी वाणी ॥
विप्रमनीं ती क्षिप्र बाणुनी, आलें नेत्रां पाणी ॥ ३० ॥
कंठ अला दाटुनियां झाली, रोमांचित ही काया ॥
ह्मणती ब्राह्मण असोन आह्मी, जन्म आमुचें वांया॥३१॥
असो अतां जें झालें त्याचा, न शोक अह्मां योग्य ॥
वाटेनें डोइच्या भोगिलें, पाहीजे जें भोग्य ॥ ३२ ॥
ऐशा अनुतापातें पावुनि, नृपा बोलती बोला ॥
यौवनसेवनपातकसिंधू, अमुचा विस्तृत झाला ॥ ३३ ॥
त्याच्या तरणीं अह्मास तरणी, वाक्य तूमचे झालें ॥
त्यायोगें परतीर आमुच्या, कराप्रती कीं आलें ॥ ३४ ॥

---

१ घृतयुक्त. २ राजांचा. ३ द्वेष. ४ यवनाच्या सेवेनें झाला जो पापाचा समुद्र. ५ नौका.

बोलुनि ऐसें त्रिवर्ग बंधू, स्तविती त्या नृपतीला॥
ज्याच्या उपदेशें त्यजिती ते, यवनाश्रयकुमतीला[1] ॥३५॥
शिवरायें त्या आदरपूर्वक, गांव दिलें ईनाम ॥
ज्या योगानें सहज साधती, धर्म अर्थ आणि काम ॥३६॥

नीरा नदी व चाकण किल्ला यांच्या मधला देश घेतो.

अशा प्रकारें नृपें चातुरें, प्रदेश बहु जिंकीला ॥
ज्याच्या एक्या बाजुस नीरो[2], दुसऱ्या चाकण किल्ला॥३७॥
बहुत देश साधिला परंतू, एकहि माणुस जांया ॥
होऊं न दे तो तसाचि पैसा, खर्च करीना वांया ॥३८॥

बिजापूरच्या महम्मद बादशहाची स्थिति.

महंमदाभिध[3] यवन नरपती, राहे बीजपुरांत ॥
रात्रदिवस तो ख्याली खुशालि, भोगी स्वमंदिरांत ॥३९॥
नगरा शृंगारणें त्यापरी रुचिकर भोज्य व भक्ष्य ॥
यांजकडे लागलें सर्वदा, सकलहि त्याचें लक्ष्य ॥ ४० ॥
दारधनाचा अणि मदनाचा, मद चढलासे ज्यास ॥
तेणें न कळे प्राप्त शत्रुकृत, अपाय जो राज्यास ॥४१॥
ठाईं ठाईं रुचिर मंदिरें, उंच गोपुरें केलीं ॥
सौधांचीं अति उन्नत शिखरें, इंदुमंडळीं गेलीं ॥ ४२॥
अभिनव उद्यानांच्या शोभेचा ही केला थाट ॥
ज्या माजी पाण्याचे झुळझुळ, बहुत वाहती पाट ॥ ४३॥
नगराच्या भंवताले केले, सुंदर बागबगीचे ॥
जेथ जाति अणि कुंद मालती, वृंद तसे कदलीचे॥४४॥
नेवाळी गुल्छनू मोगरी, मोतियास बहुवास ॥
शेवंती आणि गुलाब सुंदर, बहु रंगी गुल्ल्बास ॥ ४५ ॥
आंबे चंपक फणस जांभळी, बकुळींचे तरु थोर ॥
राघू मैना मनुष्यवाणी, बोलति, नाचति मोर ॥ ४६ ॥

---

१ यवनाश्रयविषयकबुद्धीला. २ नीरानामकनदी. ३ महंमद.

परोपरीचे तरू फळांचे, पक्षिकुळांचे थाट ॥
ज्यांवरि बैसुन गाती मंजुळ, जसे नृपाचे भाट ॥ ४७॥
बागांमध्यें केलिमंदिरें[१], यवननृपवरें केलीं ॥
तेथें तेथें अपलीं वकलें, आवडतीं ठेवीलीं ॥ ४८ ॥
ऐशा रंगामधें गुंग त्या, समरभंग[२] समजेना ॥
शिवरायानें जरी घेतला, देश धाडुनी सेना ॥ ४९ ॥
वाघ वनीं उड्डाणें मारुनि, लांडग्यास मारीतो ॥
तसा शिवाजी शत्रुगणासहि, दांडग्यांस मारी तो ॥ ५०।
अल्पहि वैरी उपेक्षिला जरि, दुर्बळ ह्मणुनी आधीं ॥
हळू हळू तो असाध्य होतो, जसा शरीरीं व्याधी ॥५१॥
या नीतीची नसे माहिती, यवननरपती यास ॥
ह्मणोनि गमतें नच करिता तो, झाला युद्धायास ॥५२॥
जोंवरि त्याचा पिता शहाजी, आहे अपल्यापासीं ॥
तोंवरि नाहीं वैर कराया, अवसर शिवरायासी ॥५३॥
असी कल्पना मनांत धरुनी, स्वस्थ असे यवनेश[३] ॥
परी शिवाजी नधरी चित्तीं, भीतीचा लवलेश ॥५४॥
कालियानिचा सुभेदार यन्नाम असे मूलाना[४-५] ॥
बिजापुराप्रति अपार धन तो, करिता होय रवाना ॥५५॥ बिजापुरास खजिना रवाना होतो.
हेमरौप्य आणि माणिकमोतीं, अती अमोलिक रत्नें ॥
मेळविलीं होतीं त्या यवनें, सरदारें बहुयत्नें ॥ ५६ ॥
उंटावर पेटारे त्यांचे, तैसे, अनंत वित्त ॥ तें शिवाजीला कळतें.
त्यांत असे, हें चार[६]मुखानें, कळलें रायीं[७] वृत्त ॥५७॥

---

१ क्रीडागृहें. २ पराभव. ३ बिजापूरचा बादशाहा. ४—५ मुलाना नामक सरदारानें. ६ दूतमुखानें. ७ शिवाजीला.

त्याकाळीं तो बळी मावळी, पत्ती अणि असैवार ॥
अपल्या संगें घेउनि वेगें, निघे त्वरें अनिवार ॥५८॥

तो छापाघालून लुटतो.

अकस्मात् यवनाची सेना, गांठुनि घाली छापा॥
त्या देखुनियां लपति रिपु जसे, भगण येमाच्या बापा॥५९॥
सिंहाच्या परि पराक्रमातें, हिरावुनी निजभाग ॥
घेई त्यासमयीं वैऱ्यांचा, कांहिं न चाले लाग ॥ ६० ॥
जे जे उठले हटें लढाया, कुटिले त्यानें सर्व ॥
हरिला वित्तासवें शत्रुचा, सकल बलाचा गर्व ॥ ६१ ॥
धनासवें तो यशास घेउनि, खुशाल राजगडास ॥
येई, न गणी रिपुंगण जैसा, करिवर तनुंगत डांसें ।६२।
बिजापुराच्या दरबाऱ्यांच्या, कानीं वार्ता गेली॥
कीं शिवरायें पथीं संपदा, हिरोनि अपली नेली ॥६३॥
ऐकुनियां हें यवन जनांच्या, होति कामना भग्न ।
सभय विस्मयांबुधीमधें ते[१२] आगलें[१३] जाले मग्न ॥ ६४ ॥

तो कांगोरी वगैरे किल्ले घेतो.

कांगोरी अणि **तुंग तिकोना**, **भोरप** ही **कुंभारी** ॥
लोहगिरी अणि **राजमाचि** हे, सातहि किल्ले भारी॥६५॥
तळें तसें **घोंसाळें** अणी, **रेडी**नामक किल्ला ॥
शिवसेना घे कोंकणचा ही, करुनी त्यावर हल्ला ॥६६॥
तेथें फत्तेखान ह्मणोनी, एक शिद्धि सरदार ॥
असे शूर परि नृपसैन्यानें, करुनि सोडिला जेर ॥६७॥

---

१ स्वार (अश्ववार हा मूळ संस्कृत शब्द आहे त्याचा हा अपभ्रंश.) २ नक्षत्र समुदाय. ३–४ सूर्याला. ५–६ धनासह वर्त्तमान. हा सहोक्ति अलंकार. ७–१० मोठा हत्ती आपल्या शरीरावर बसलेल्या डांसास जसा गणीत नाहीं तसा शिवाजी शत्रुगणास गणिना. ११ आश्चर्यसमुद्रांत. १२ यवनलोक. १३ आकंठ. १४ मोठाले.

लोक मावळे हट्टी, कोंकणपट्टीमाजी गेले ॥
मोठीं मोठीं यवनाचीं तें, ठाणीं लुटिते जाले ॥ ६८ ॥
अगणित दौलत शिवसेनेनें, राजगडाप्रति नेली ॥
हेही वार्त्ता यवन नृपाच्या, कानावर्ती गेली ॥ ६९ ॥
सैसाध्वसीं मानसीं ह्मणे तो, "विचार करना कैसा ॥
दुष्मन् कभ्भी नहि देखा बे, मैंने अजलग ऐसा" ॥७०॥
चतुर विप्रवर योग्य पाहूनी, कारकुनीच्या कामीं ॥
ठेवितसे नरपती भक्तिनें, देउनि त्या आसामी[2] ॥ ७१ ॥
ऐसे ब्राह्मण बहूत होते, शिवरायाच्या पासीं ॥
स्वामिभक्त आणि अवश शत्रुला, धनादिच्या ही पाशीं[3] ७२
लेखनविद्येमध्यें होते, पाटव त्यांनां थोर ॥
कलियुगांतले चित्रगुप्त ते, नको सांगणें फार ॥ ७३ ॥
कारकुनांच्या गणना काळीं, आधीं ज्या मोजावें ॥
असा त्यामध्यें सोनदेवसुत, असे अबाजी नांवें ॥७४॥
कोंडदेवसुतदादोजींची, होती ज्याला शिक्षा ॥
ज्या पासुनियां चातुर्याची, घ्यावी सर्वी दीक्षा ॥ ७५ ॥
त्यानें सेने सर्व घेउनी, कालियानिवर घाला ॥ आबाजी सोनदेव काळियानी घेतो.
घालुनि तेथिल अधिकारी तो, सत्वर कैदी केला ॥७६॥
काळियानिचें ठाणें येतां, अबाजिच्या हातांत ॥
आसपासचे किल्ले झाले, तत्करगत सहजांत ॥ ७७ ॥
निजभृत्याचें कृत्य यापरी, शूरत्वाचें खूप ॥
ऐकूनि हर्षांबुधीमध्यें तो, निमग्न जाला भूप ॥ ७८ ॥

---

१ सभयचित्तीं. २ रोजगार–चाकरी. ३ पाशानें (द्रव्य घेऊनही वश होणारे नव्हते.)

चारु वारुवर सवार होउनि, कालियानिला आला ॥
अबाजिला आलिंगन देउनि, बोले प्रेमें त्याला ॥ ७९ ॥
"धन्य अबाजी राय शत्रुची, खाय जिरविली खासी ॥
मी ही धन्य कीं वीर यापरि, असती ज्याच्या पाशीं ॥८०॥
हिंदूच्या धर्माला कुमती, करिती जे अतिपीडा ॥
त्यांना शिक्षा करण्याचा तों, अह्मी उचलिला वीडा॥८१॥
त्यांत अह्माला तुह्मासारिखे, एकनिष्ठ सहकारी ॥
तर मग आह्मी रणांत जाणा, अंतकास[1] ही भारी" ॥ ८२॥
बोलुनि ऐसें वस्त्रभूषणें, देउनियां मानाचीं ॥
सुभेदारिची जागा त्यासचि, दिली कालियानाची॥८३॥
मग त्या नूतन जित देशांतिल, थोर पुरातन लोकां ॥
घेत विचारुनि होत्या चालू, रीती तिकडे ज्या कां ॥८४॥
पहिल्या राजांचीं जीं दानें, देवस्थानें तैसीं ॥
पुढें चालवी, आलीं होतीं, चालत मागुन जैसीं ॥८५॥
न करी कोणी कोणावरती, जुलूम अथवा दस्त ॥
ऐसा केला नीतिविदें[2] त्या, तिकडिल बंदोबस्त ॥८६॥
आबाजीला स्थापुनि तेथें, आपण राजगिरीला ॥
शूर सैनिकांसमेत सत्वर, निघूनि येता जाला ॥८७॥
शिद्धी फत्तेखान कदाचित्, करिल मागुती हल्ले ॥
यास्तव **बिरवाडी[3] लिंगाणा[4]**, दोन बांधिले किल्ले ॥८८॥
तेथें अपुले ठेउनि दिधले, सैनिक पाहुनि शक्त ॥
आज्ञा करि त्यां नजर ठेवण्या, शिद्धीवरती सक्त ॥८९॥

---

१ यमास. २ नीतिशास्त्र जाणत्यानें (शिवाजीनें.) ३-४ हीं किल्यांची नांवें. ह्यांच्यामध्यें आणि हें उभयान्वयी अव्यय अध्याहृत आहे.

ुभेदार मुलाना जो कां, होता कैदी केला ॥
ाबाजीनें, नृपें कृपें तो, अपल्यापासीं नेला ॥९०॥
स्त्रभूषणें देउनि त्याच्या, करोनियां बहुमाना ॥
ीजपुराप्रति नृपें धाडिला, मुक्त करूनि मूलाना ॥९१॥
सिंहाचा जो बालक त्याची, पाहुनि सहजक्रीडा ॥
मत्तमतंगजयूथपतीच्या, चित्तीं होते पीडा ॥ ९२ ॥
दिनानुदिन त्यापरी पाहुनी, वृद्धी शिवरायाची ॥
आग तळींची जाय मस्तकीं, यवन[1] नरपती याची ॥९३॥
शिवजी ऐसा करूं लागला, देशीं अचाट कृत्य ॥
पिता तयाचा शाहाजि याचें, साह्य असेलचि सत्य ॥९४॥
असें कल्पुनी त्याला कैदी, करावयाचें काम ॥
सांगे एका, ज्याचें बाजी, घोरपडा हें नाम ॥ ९५ ॥
त्यावेळीं तो शहाजि होता, करनाटक देशांत ॥
कळूं न देतां घोरपड्यानें, केला त्याचा घात ॥९६॥
त्यानें भोजनमिषें, शहाजी, याला बोलावीलें ॥
एकाएकीं धरूनी त्याला, बळेंच कैदी केलें ॥९७॥

बिजापुरचा पादशाह शहाजीला कैदकरून नेतो.

वीजपुराप्रति यवननरपती[2], समक्ष आणुनि त्याला ॥
क्रोधावेशें धमकी देउन, आज्ञा करिता जाला ॥९८॥

तो शहाजीला त्याविषयीं विचारितो.

तुझा पुत्र बहु मत्त होउनि, झालासे रे पुंड ॥
तुझ्या विचारा वांचुनि ऐसें, कधींच न घडे बंड ॥ ९९ ॥
याचें वारण त्वांच करावें, कारण तूंच सहाय ॥
तुझ्यामुळें हा माझ्या राज्या, होतो थोर अपाय ॥१००॥
या बोलावर उत्तर करिता, जाला तो[3] यवनेशा[4] ॥
ऐसा कैसा आणितां आपण, चित्तीं हो अंदेशा ॥१०१॥

शहाजी आपली मदत नाहीं ह्मणून विनवून सांगतो.

१ बिजापूरचा पादशहा. २ हें कर्तृपद. ३ शहाजी. ४ बीजापुरच्या पाछायाला.

खरें सांगतों नसेचि माझें, बंडामध्यें अंग ॥
मुलगा माझा फार दांडगा, त्याचे सारे ढंग ॥१०२॥
संशय माझा धरूंनका जी, मनांत अपल्या कांहीं ॥
पुत्र असोनी मज बापाचें, देखिल मानित नाहीं ॥१०३॥

तें पादशाहास खरें नवाटून, तो त्याला कोनडीत कोंडून ठेवितो.

परोपरी यापरी विनवणी, केली त्या यवनाची ॥
तरी तया दुष्टास न वाटे, गोष्ट तैयाची सोची ॥१०४॥
जबरदस्त कोठडी चिऱ्यांची, नसे दारही जीला ॥
यमस्वरूप क्षितिपें तीमध्यें, कोंडी शाहाजीला ॥१०५॥
ह्मणे जरी तो शरण शिवाजी, येईल सत्वर मातें ॥
तरीच या प्रतिबंधांतुनियां, मुक्त करिन मी तूंतें ॥१०६॥

तें पाहून सर्व लोक शोक करितात.

अशाप्रकारें निशाचरी ती, कृती ऐकुनी कानीं ॥
दुःखे पिटिलीं अपलीं हृदयें, सकल सदय लोकांनीं १०७
बीजपुराप्रति अजवरि नरपति, झाले कीं ऊदंड ॥
परि कोणीही अपराधाविण, असा न केला दंड ॥१०८॥
हरहर ईशा कशाप्रकारें, पहा होत जुलूम ॥
अशा रीतिच्या अन्यायाचा, कठिण असे परिणाम।१०९।
ऐसें वदती सद्गद चित्तीं, होउनि नेत्रीं अश्रू ॥
येती तींहीं भिजुनि होती, तिंब गाल व श्मश्रू ॥११०॥

शिवाजीला तें वृत्त कळतें.

इकडे शिवरायाला कळलें, वर्त्तमान बापाचें ॥
धीर शूर परि जनकदयेनें, चित्त जयाचें काचे ॥१११॥
शिखानष्ट अति दुष्टपणानें, पीडितसे बापाला ॥
द्याविन हाता, तरि तो आतां, घेईल प्राणाला ॥११२॥

---

१ शहाजीची. २ सत्य. ३ यमासारखा निर्दय. ४ पादशाह. ५ राक्षसी, हें कृतीचें विशेषण. ६ जीव (शहाजीचा.)

प्रस्तुत यास्तव नम्रपणानें, जाउन त्याच्या पाशीं ॥
सक्ति न करितां मुक्त करावें, कैदेंतुन आपासीं ॥११३॥
अशा प्रकारें विचारांबुधीमधें, बुडे तो थोर ॥
कसें सोडवूं पित्या ययाचा, तया लागला घोर ॥११४॥
ग्लानी आली तनू वाळली, चिंता जाळी राजा ॥
देखुनि ऐसी स्थिती पतीची, बोले त्याची भोजा ॥११५॥
प्राणनाथ मी विनती करित्यें, कर जोडुन पायांची ॥
स्वस्थ असाजी कशास चिंता, करितां ही वांयांची॥११६॥
महाराज सामाचा तुमचा, विचार दिसतो झाला ॥
परि राजा तो विजापुराचा, योग्य न विश्वासाला॥११७॥
अति दुर्जन तो यवन जनाचा, स्वामी निर्दय फार ॥
मृदू करानें कुरवाळीला, तरि जाळी अंगार ॥ ११८ ॥
श्वानांचें शेंपुट बळानें, नळीमधें ही घाला ॥
तरी वक्रता जाउन त्याची, नये सरळता त्याला॥११९॥
सापाचें बहु आर्जव करुनी, दूध पाजिलें त्यास ॥
तरि तो अंतीं दंश कराया, न धरी संकोचास ॥१२०॥
तसाचि साचा कुमति नरपती, आहे हा यवनाचा ॥
जरी प्रार्थिला तरी न सोडिल, दावा तो स्वमनाचा॥१२१॥
यास्तव चित्तीं भीति धरिलसा, खांसा यत्न करावा ॥
सकल तयाच्या भयास सोडुनि, ह्दयीं धीर धरावा॥१२२॥
असी योजितां युक्त पहा तो, मुक्त करिल वडिलांस ॥
अणि हें करणें कारण होईल, मोठया लौकीकास ॥ २३ ॥
ऐसी राणी जोडुन पाणी, बोले वाणी जी ती ॥
ऐकुन कानें थोर सुखानें, तोषा पावे चित्तीं ॥ १२४ ॥

बादशाहाला शिवाजी शरण जाऊं इच्छितो.

सई नामें त्याची स्त्री त्याचा निषेध करून दुसरी युक्ति करायाची मसलत सांगते.

---

१ शिवाजीला. २ भार्या. ३ निसारा. ४ युक्ति.

शिवाजी आपल्या स्त्रीची स्तुति करितो.

ह्मणे धन्य तूं कांता झटसि, चिंता दूर कराया ॥
नीती जी सांगसी मानसीं, मानवली माझ्या या ॥१२५॥

शहाजिहान नामें दिल्लीच्या पादशाहास शिवाजी हा बिजापूरकराचें कृत्य कळवितो.

शहाजिहान ख्यात असे जो, सार्वभौम दिल्लीश ॥
पत्रद्वारें बिजापुराधिपकृत्य कळवि नृप[1] त्यास ॥ १२६ ॥

त्यावरून तो पादशाह बिजापूरकरास ताकीदपत्र लिहितो.

दिल्लीशानें बिजापुरेशा, पत्रीं ताकिद सक्त ॥
देउन लिहिलें कीं हें तुमचें, कृत्य नव्हे हो युक्त ॥१२७
असे जरी भुजयुगीं पराक्रम, तसें वीर्य तुह्मांस ॥
तरी संगरीं[2] लढोनि हारी, आणावें वैऱ्यास ॥ १२८ ॥
अपराधाविण त्याच्या आप्ता, कैद करून सडवावें ॥
अशा प्रकारें कपटयुक्तिनें, शत्रूला अडवावें ॥ १२९ ॥
हें तों अबळा नरपाळाचें, कृत्य निश्चयें जाणा ॥
शूर लढोनी घेतो अथवा, देतो अपल्या प्राणा ॥१३०॥
अतां शेवटीं एक सांगतों, ठेवावें तें लक्षीं ॥
न्यायाचे पक्षास अह्मी अन्यायाचे प्रतिपक्षी ॥ १३१ ॥

त्यावरून बिजापूरचा पादशाह.

अशापरी ती दिल्लीशाची येतां त्याला आज्ञा ॥
होवुनि भमोत्साह तयाची चंचल जाली प्रज्ञा ॥ १३२॥

शहाजीला बंदीतून सोडतो.

शहाजिला तो कोठडींतुनी, मुक्त करी यवनेश ॥
परी अंतरीं तयास झाले, तसे कराया क्लेश ॥ १३३ ॥

तेणेंकरून त्याला आनंद होतो.

सक्ति नकरितां अशा युक्तिनें, मुक्ति करी बापाची ॥
वशें मुक्तिच्या जाली शांती, त्याच्या हृत्तापाची ॥ १३४॥

---

[1] शिवाजी. [2] युद्धांत.

त्याचा तात असे सदाशिव कृती, माता सती पार्वती,
गांव त्र्यंबक हें गणेश अभिधा लेले उपाख्याहि ती ॥
त्यानें निर्मियलें शिवाजिवरि जें काव्य श्रमानें महा,
त्याच्यां ह्या चवथ्या रसाळ बुधहो सर्गा कृपेनें पहा १३५

ह्या प्रकारें हा श्रीशिवाजिचरित्राख्यकाव्याचा चतुर्थ सर्ग समाप्त झाला.

अथश्रीशिवाजीचंचरित्रपंचमसर्गप्रारंभ.

श्लोक.

मग शिवाजि पुनश्च पराक्रमा,
करुनियां धरि तो विजय[1]क्रमा ॥
वि[2]षय जिंकितसे रिपुचे बळी,
बहुत सैन्य जयासह मावळी ॥ १ ॥

शहाजीची मुक्तता झाल्या-बर शिवाजी पुन: देश जिंकायास लागतो.

आर्या.

कोंकणपट्टीमध्यें, जिंकायाचीं स्थळें बहू होतीं ॥
तीं तीं सैनिक धाडुनि, अणिता जाला पराक्रमें हातीं ॥२॥
चंद्रराव मोरे या, नावें जो जावळी प्रदेशाचा ॥
राजा, त्याला आश्रय, होता मोठा, यवननरेशाचा ॥३ ॥
रघुनी[3]थपंत तैसा, संभा[3]जी, काव ह्या उभयतांस ॥
धाडुनि पुढें तयांच्या, हतें करवि, तो नरे[4]श भेदा[5]सें ॥४॥

चंद्रराव मोरे म्हणून जावळी-प्रदेशाचा राजा होता त्याला मारून त्याचें राज्य घेतो.

---

१ देश जिंकण्याच्या क्रमाला (धरी.) २ देश. ३ हे दोघे सरदार होते. ४ शिवाजी. ५ सामादिउपायां पैकीं एक (कपटयुक्ति.)

त्यांनीं छद्मे[1] करूनियां, सानुज[2] तो मोरे[3] मारिला आधीं ॥
यद्योगानें त्यांच्या[4], मंत्रिजना होय पीडिता आधी[5] ॥ ५ ॥
प्रत्यक्ष हिम्मतचि[6] तो, जाणों ह्मणुनीच नांव तें[7] जास ॥
ठेवियलें ऐसा त्या, होता, मंत्रिप्रवीर राजास ॥ ६ ॥

श्लोक.

युद्धास तो होउनि सिद्ध येत, मंत्री तदा चंद्रसुतासमेत[8] ॥
गर्जोनियां तो करि अट्टहासा, हतांमध्यें घेउनि चंद्रहासा[9] ७

तंव विलोकुनियां शिवरायजी,
बहुत तीव्रशरें रिपुकाय[10] जी ॥
त्वरित विंधितसे जंव मंत्रिही,
कुपित धांवत येत जसा अही[11] ॥ ८ ॥
मग तयास शिरीं शिव भूपती,
हणुनि आयुध पाडितसे क्षिती[12] ॥
अतिबळेंचि तदायुध[13] तो धरी,
तंव तया शिव खंडितसे[14] करीं[15] ॥ ९ ॥

तसाचि तो युद्ध करीत थोंटा, जो शूर तैसाचि बलाढ्य मोठा ॥
थोट्या करानें स्वरिपूस वारी[16], धरावया येति तयांस मारी १०
देखोनियां शूरपणा तयाचा, आश्चर्यसिंधू खवळे नृपाचा ॥
राहे उभा तो क्षण एक मौनी, इच्छी करूं त्याचि न जीवहानी ११

---

१ कपट. २ भावासुद्धा. ३ चंद्रराव मोरे. ४ चंद्ररावमोऱ्याच्या. ५ चिंता. ६ धैर्य. ७ हिम्मतराव हें नांव. यावर ही उत्प्रेक्षा. ८ चंद्रराव मोरे याच्या पुत्रासह. ९ तरवारीस. १० शत्रुदेह. ११ सर्प. १२ पृथ्वीवर. १३ शिवाजीचें शस्त्र. १४–१५ हात तोडून टाकी (शिवाजी.) १६ निवारण करी.

वाखाणुनीयां नृप त्यास बोले, ह्मणे तुवां युद्ध अपूर्व केलें ॥
आतां जरी जीवन इच्छिसी तूं,आह्मामिळेसोडुनि सर्वकिंतु[1] १२
तो[2] उत्तरा देत नरेश्वरांस, असे जिवाची तुजलाच आस॥
तरीं मला तूं शरणार्थि होई, आलास तैसा स्वपुरास जाई। १३।
वाक्येंचढेह्मानृपथोर कोपा,लावोनियां बाण सुतीक्ष्ण चापा॥
न लागतां ही पळएक साचें,तोडूनि पाडी शिर वैरियाचे १४
करीत होते रण चंद्रपुत्र, पराक्रमा दाविति ते विचित्र ॥
होऊनियां पूत[3] नृपास्त्रपातें, गेले त्वरें तेहि सुरालयातें[4] ।१५।

आर्या.

हाहाकार करित तों, रिपुसैनिक लागले पळायास॥
दे जीविदान त्यां नृप, जे आले शरण शीघ्र पायांस[5]॥ १६॥

श्लोक.

वासोटनामा बहु थोर किल्ला, घेई तयालाहि करोनि हल्ला॥ तो वासोटा
अशारितीजावळिचाप्रदेश,संपूर्णजिंकीस्वबळें नरेश॥ १७॥ किल्ला घेतो.
रोहिडाख्य हो दुर्ग जो असे, त्यास जिंकण्या भप येतसे॥ रोहिडा किल्ला
घेउनी सवें लोक मावळी, त्यावरी चढे भूपती बळी॥ १८॥ रात्री शिडीलावून घेतो.

जरि नसे चढण्या वरि मार्ग हा,
शिडिच लाउनियां चढला पहा ॥
जंव निशा प्रहरद्वय जाहली,
तंव नृपाळिचमू[6] वर पातली ॥ १९ ॥

निद्रिस्त होता तंव दुर्गपाळ, उठे तदा ऐकुनि घालमेल ॥
तत्काळ पाहोनि रिपूसत्यानें,खड्ग सुतीक्ष्णा धरिलें करानें २०

---

१ संशय. २ हिंम्मतराव. ३ पवित्र. ४ स्वर्गास. ५ आपल्या पायांस. ६ शिवाजीचें लष्कर.

धावे शिवाजीवरि दुर्गपाळ, तयास हातें धरि तो नृपाळ ॥
तों लागले कोपवशें लढूंते, पाडूं पहाताति परस्परांतें ॥२१॥
मैत्ता मतंगास मृगेंद्र जैसा, त्या दुर्गपाला शिवराय तैसा ॥
भूमीतळीं पाडि तदाच हौय,त्याचें करीती बघुनी सहाय२२

आर्या.

शिव तोचि भीम जाणा, दुर्गाधिप तोचि कीचक प्रबळ ॥
तैंन्मारणीं जनाला, कैसें वाटेल, सांगपा नवल ॥ २३ ॥
बाजीपरभूनामा, रिपुपक्षी एक तेथ सरदार ॥
होता, त्याच्या शौर्या, पाहुनियां भूप तोषला फार ॥२४॥
वस्त्रालंकरणादिक, देउनि त्याला शिवाजि सन्मानी ॥
ठेवी अपुल्यापासीं, रिपुच्याही, जो गुणास बहु मानी ॥२५॥

श्लोक.

ऐसा किल्ला रोहिडा राजयाला, शूरत्वाच्या उद्यमें प्राप्त झाला॥
तेथें त्याणेंठेउनीसेवकांला,येता झाला मागुतीस्वस्थळाला२६

नीरा व कोयना ह्यांच्या मधील घेतलेला मुलूख व पारघाट ह्यांच्या रक्षणार्थ तो प्रतापगड नांवाचा किल्ला बांधितो.

नीरा आणिक कोयना ह्मणुनियां ज्या दोन हो वौहिनी,
तत्तीरीं नवदेश तो विलसतो जो जिंकिला मैज्जनीं ॥
तैसी वाटहि पारघाट ह्मणुनी सह्याद्रिच्या भीतरीं,
ह्यांचें रक्षण होइल स्फुट जरी दुर्गास बांधूं तरी ॥ २७ ॥
ऐसें योजुनि मानसीं अरिजना, दुर्भेद्य ऐसा त्वरें,
कृष्णेच्या उगमींच निर्मित करी दुर्गास अत्यादरें ॥
त्याचें ठेवितसे प्रतापगड हें नांव स्वयें भूपती,
ज्याचा विक्रम ऐकुनी थरथरां शूराग्रणी कांपती ॥२८॥

---

१ माजलेला हत्ती. २ सिंह. ३ करीती याशीं अन्वय ४ भीमानें कीचक मारिला त्यांत. ५ नद्या. ६ माझ्या लोकांनीं. ७ नवीन जिंकिलेला मुलुख व पारघाट.

आर्या.

उपनांव पिंगळे हें, मोरोत्रिंबक असे जयां नाम ॥
त्याकरवीं दुर्गाचें, केलें ह्या भूमिपालकें काम ॥ २९ ॥

त्याचें काम कोणाकडून केलें तें.

ज्या नांव शामराव, होता जो कारभारि अपणाला ॥
त्यालाच तें नृपतिनें, चढवियलें पेशवाख्य पदवीला॥३०॥

प्रथम पेशवा कोण केला तें.

बीजपुरेश[1] स्वर्गीं, गेल्यावरि अल्लिनाम[2] तत्कुमरें ॥
घेता झाला स्कंधीं, निजजनकाच्या समस्त राज्यधुरे[3]॥३१॥
तें दिल्लीश्वरनंदन, ज्याचें अवरंगजेब हें नाम ॥
त्याच्या बीजपुरेशा[4], सह युद्धाचा, मनीं उठे काम ॥३२॥
त्याणें[5] बहुसेनेसह, येवुनियां दक्षिणेंत शीघ्रगती ॥
वेढुनि बीजपुराप्रति, जेर करी अल्लिनाम तो[6] नृपती ३३

बिजापुरचा महम्मद नावें पादशाह मेल्यावर त्याचा पुत्र अल्ली हा पादशाहा होतो

त्यासीं शिवरायानें, केलें इष्टत्व साम चतुरानें ॥
दाभोळप्रांत सत्वर, केला सर त्याचिया विचारानें ॥३४॥

शिवाजीनें औरंगजेबाशीं इष्टत्व केलें.

श्लोक.

दिल्लीपती बीजपुराधिनाथ, यांचें तदा युद्ध अपार होत ॥
पूर्वी जसें कौरवपांडवाचें, तें कोण वर्णील कवींद्र वाचे ॥३५॥
होवोनियां भीत मनांत अल्ली, दिल्लीपतीची अनुरागवल्ली[7]॥
तो वाढवी तें कर्दानवारी[8], घालोनिया कोपज[9] तापवारी ३६

नृपा चित्तीं वाटे; लुटुन सधनें मोंगलपुरें,
अपार द्रव्याचें हरण करिजे हो निजकरें ॥
तयाच्या योगानें प्रबळ दळ ठेवोनि अगळें,
समस्तां जिंकावें क्षितिपतिगणातें अतिबळें ॥३७॥

---

१ बीजापुरचा पहिला पाछाय मेल्यावर. २ अल्ली या नांवाचा. ३ राजकारभारास. ४ अलीबरोबर. ५ औरंगजेबानें. ६ औरंगजेब (अलीस जेर केलें.) ७ प्रीतीरूपवेल. ८ खंडणी हेंच कोणी पाणी. ९ रागापासून झालेला संताप. (यातें निवारी)

तो जुन्नर लुटितो
विचारातें ऐशा करुनि शिवराय प्रभुवर,
त्वरें जावोनीयां लुटित निशिं तो जुन्नरपुर ॥
अपारद्रव्याचे कलश व अलंकार हि तसे,
बहू उंचीं वस्त्रें अनुपम हरोनी अणितसे ॥३८॥

आर्या.

तो अम्मदनगर लुटितो.
नगरा अम्मदपूर्वा, प्रति तेथुनि जाय भूप लौकरि तो ॥
त्यातें बळें लुटोनी, तेथिल धनही स्वहस्तगत करि तो ॥३९॥
अश्वांचीं सात शतें, तैसे मदमत्त हत्ति ही चार ॥
हारुनि तेथुनि धाडी, राजगडाप्रति नरेश साचार ॥४०॥

श्लोक.

तो नवीन स्वार ठेवितो.
शिवाजि गेला मग तो पुण्यास, ठेवी नवे स्वार ल्ढावयास॥
त्यांचा दिला तैं अधिकार एका, जाचें असे माणकु नांव देखा ४१

आर्या.

शूर अणी स्वपित्याचा, स्नेही ह्मणुनी तयास सन्मतिनें ॥
सरनौबत ही पदवी, देउनियां ठेविलें धरापतिनें ॥४२॥

श्लोक.

तो नेटाजी पालकर यास सरनौबत करितो.
तो झाला जंव माणकू मृतिवशें स्वर्गाधिवासी तदा,
त्यांच्या भूपतिनें दिलें गुणविदें नेटाजि यातें पदा ॥
जीची पालकर प्रसिद्ध सकलीं लोकीं उपाख्या असे,
यन्नामश्रवणीं रणीं रिपुगणीं भी घेइजे मानसें ॥४३॥

मोंगलाईतली देशमुखी अवरंगजेबापासून घेतो.
युद्धीं औरंगजेब प्रबल निजबळें जिंकुनीयां अरीतें,
घेई व्याजें कराच्या बहु धन मग तो जाइ दिल्लीपुरीतें ॥

१–२ अम्मद ही अक्षरें ज्याच्या पूर्वी आहेत असें नगर ह्मणजे अम्मदनगर यास. ३ माणकूच्या. ह्याचा अन्वय पदासी. ४ नेटाजीची. ५ अडनाव. ६ विजापुरच्या पाछायातें.

दूता हातें तयातें कळवुनि अपुली मोंगलाच्या प्रदेशीं,
होती जी देशमुखी परत नृपति[1] घे मागुती शौर्यराशी ॥४४॥
होता आदिलखाननामक मुसल्मान स्वयें, कोंकणीं[2],
लोकांतें करि तो परोपरि बहू बाधा असें जाणुनी ॥
त्यातें ही विपुलें बलें करुनियां जिंकीत युद्धांगणीं,
जो पंचानन[3]सा स्वयें[4] हि हरिणा[5] ऐसें अरीतें[6] गणीं ॥४५॥
कृत्यें यापरि दुःसहें शिवजिनें राज्यांत आरंभिलीं,
तीं तो[8] शूर अणी बलाढ्य ह्मणुनी त्या मोंगलें साहिलीं ॥
होता यौवनकीर्तिचंद्र[9] सगळा खंडी[10] यया भोंरतीं,
तद्ग्रासार्थचि[11] वाटतें उगवला केतूचे[12] हा भूपती ॥४६॥

आर्या.

नंतर नवीन सेना, ठेउनियां तो समुद्रतटदुर्ग[13] ॥
घेताजाला धाडुनि, अपुले तेथेंहि शूर बळवर्ग ॥ ४७ ॥

तो समुद्रतीरचे किल्ले घेतो.

नौकासैनिक ठेउनि, जिंकितसे अब्धितें[14] हि भूमिपती ॥
आपेंही[15] त्या केलें, जाणो भूमत्सरें[16] स्वकीय पती ॥ ४८॥

तो अरमार ठेवितो.

अलीचा दिल्लीशा, सह सल्ला होय तें तयें[17] जें का ॥
केले पठाण दूर, स्वतां शिवें ठेविले तयां लोकां ॥४९॥

तो अलीनें दूर केलेले पठाणलोक चाकरीस ठेवितो त्यावर उत्प्रेक्षा.

---

१ शिवाजी. २ कोंकणांत. ३–४ आपण सिंहाप्रमाणें (असून.) ५–६ शत्रु ते हरिणाप्रमाणें. ७ योजी. ८ शिवाजी. ९ यवनाचा कीर्तिरूप चंद्र. १० हिंदुस्थानांत. ११ कीर्तिचंद्रग्रासार्थ. १२ केतुनामक ग्रह. १३ समुद्रतीरचे किल्ले. १४ समुद्रातें. १५ जलसमुदायानें. १६ पृथ्वीच्या हेव्यानें पृथ्वीचा पति होतां ह्मणून पाण्यानेंही आपला पति शिवाजी केला असी उत्प्रेक्षा. (येथें क्षिति आणि आपएतत्शब्दगत स्त्रीलिंग पत्नी करण्यारा अनुकूळ आहे.) १७ अलीनें.

जाला [1]आपक्षितिपति, ह्मणुनच जाणों पठाण अलीचे ॥
केवलें[2] [3]भूपति सोडुनि, सेवक झाले शिवांघ्रिवल्लीचे[4]॥९०॥
चंद्रध्नरघुनाथ[5][6] तो, केला सैनिक पठाणलोकांचा ॥
तेजोभंजक रिपुचा, नच शोभति हो हिऱ्या पुढें कांचा॥९१॥

श्लोक.

ऐसा त्याचा प्रतापज्वलन[7] अनुदिनीं वाढता होय जेव्हां,
नेताजी मुख्य सेनाधिप पवनचि[8][9] ते जाहले साह्य तेव्हां ॥
वैरिव्रातांटवीचें[10] दहन करित तैं धूम जो कां निघाला,
त्यायोगें अलिकीर्त्योषधिप[11],जणुं[12] तैयों[13] कालिमाप्राप्त जाला॥९२

अली हा अफसुलखाना-ला शिवाजीवर योजितो.

ऐसा तो रिपु पाहुनी प्रबळ हो, अलीनृपें सत्वरी,
कोपानें बहु सैन्य सिद्ध करुनी, त्या योजिलें त्यावरी ॥
होता आफुसुलखान नामक मुसल्मान प्रतापी महा,
सेनानायक त्याजला करुनियां धाडीतसे तो पहा ॥९३॥
घोडेस्वार तसेंच पायदळ जें योधांस ही मारितें,
तोफा आणिक खड्ग तोमर, गदा, भाते, न बाणीं रिते[14]
जे जाला मदमत्तवारण, तसीं उंटें अकुंठें हि तीं,
सेना आफुसुलखान घेउनि निघे, हाले भरें तैं क्षिती९४
जातां गर्जुनि तो[15] वदे निजजनांमाजी बहू दांडगा,
जैसा कां विपिनीं[16] कुरंगनिकरीं[17] बैसोनियां लांडगा ॥

---

१ आप आणि क्षिति या दोहींचाही पति शिवाजी ह्मणून. २–३ एक्या क्षितीचाच पति (अली) ४ शिवाजीचे चरणवल्लीचे. ५–६ चंद्रराव मोऱ्याला मारणारा रघुनाथपंत. ७ प्रतापरूप अग्नि. ८–९ नेटाजी पाळकर प्रमुख सरदार हेच वायु. १० शत्रुसमुदायरूप अरण्याचे. ११ अलीचा कीर्तिरूप चंद्र. १२ अलीच्या कीर्तिरूप चंद्राला. १३ काळेपणा. १४ शून्य (हें भात्याचें विशेषण.) १५ आफुसुल्खान. १६ अरण्यांत. १७ हरिणाच्या समुदायांत.

आतां जाउनि येथुनी शिवजिला सिंह स्वयें जंबुका,
तैसा मी वधुनी तया धरुनि वा घेवोनि येतों निका॥५५॥
तीक्ष्णपुढें साप कैसा टिकेल, हिऱ्यापुढें गार कसी टिकेल॥
माझ्यापुढें तेविशिवाजिकाय,त्याचाक्षणार्द्धांतचिरीनकार्य ५६
ऐसी ऐकुनि वल्गना नृपतिनें, त्या यावनें सत्कृती,
खानाची बहुतांपरी करुनियां, आरंभिली तत्स्तुती ॥
तूं बा धन्य नसेचि अन्य तुजसा, काढोनियां स्वीकरीं,
कांटो तो शिवरूप मन् हृदयिंचा निःशल्य मातें करी ५७
बोलोनियां यापरि गर्वयोगें, तो खान सेनेसह जाय वेगें ॥
तेव्हां प्रतापाख्यगडा समीप, जेथें असे तें शिवराय भूप ५८

आर्या.

अल्पहि असतां देशीं, बहुविध अस्मज्जनांस तापातें ॥
तरि लववी शिर अथवा, अविलंबित तूं स्वकीय चापातें ५९
क्षुद्रास मारणें हें, अनुचित जाणोनि सिंह कुतऱ्यास ॥
तैसा मी अज तुजला, देतों घे जीवदान भितऱ्यास ॥ ६० ॥
संदेश असा उद्धत, बलमत्तें धाडिला तयें कुटिलें ॥
परिसुनि ह्मणे नरपती, कपट करूनि यास पाहिजे कुटिलें ६१
मग तो[10] [11]भेदविशारद, करिता जाला सुयुक्ति शत्रुवधीं ॥
[12]अनलसपणें जयाच्या, [13]नलगे कार्यास अल्प ही अवधी ६२

शिवाजी कपट युक्तीनें अफसुलखानास मारितो तो प्रकार.

श्लोक.

सामोपाय करोनियां वश करी तत्सेवकां भूपती,
जीवांचा क्षय होइना जिकडुनी, युक्ती करी त्यारिती ॥

---

१ कोल्ह्याला. २ गरुडापुढें. ३ देह. ४ सत्कार. ५ शिवाजी. हाच माझ्या हृदयांतील कंटक. ६ शल्यरहित (निश्चिंत.) ७ देतोस.
* हा विकल्प चमत्कृतिजनक आहे ह्मणून हा विकल्पालंकार होय.
८ खानानें. ९ तयें याचें विशेषण. १० शिवाजी. ११ भेदोपाय करण्यांत कुशळ. १२ आळस न करितां. १३ नलागे.

धाडी त्यास निरोप कीं अबल मी, तुह्मी प्रतापी खरे,
सेनाही तुमची विलोकुनि मला अंगीं भरे कांपरें ॥ ६३ ॥

आर्या.

यास्तव सेना सोडुनि, दूर ठिकाणीं बसाल येउनियां ॥
तरि मी शरण तुह्माला, येइन संपूर्ण, राज्य टाकुनियां ६४
ऐकुनि संदेशे असा, बोले उपहास करुनि तो खान ॥
येतां उंदीर शरण, पावे केसरि कदापि तोखा न ॥६५॥
आहे असें तथापी, याचितसे भेट माझि पामर हा ॥
कळवा त्या कीं नवदूं, शब्दहि शरणार्थि यांस "तूं मर" हा ६६
उदईक भेट होइल, ऐसें मदमत्त कळवि तो राया ॥
शिववीर्यास न जाणुन, स्वबळाचा मूर्ख दावि तोरा यां ६७

श्लोक.

अन्येद्यू भूप सारी उठुनि झडकरी स्नानपूजादिकर्मा ॥
विप्रांते क्षिप्र संतोषित करि, करुनी स्वीकरीं दानधर्मा,
मातिच्या पादपीठीं निज शिरकमला ठेउनी भाक्तभावें,
बोले "माते असोंगे जयमम, रिपुचानाशतैसास्वभावें" ॥६८
आला दाटुनि कंठ तेंवि तनुही रोमांचिता जाहली,
नेत्रीं अश्रुजलें निघूनि विपुलें गालावरी चालली ॥
कांपे थरथर घाम फारचि तदा प्रेमातिरेकें अला,
ऐसा सात्विकभाव भूपहृदयीं उत्पन्न कीं जाहला ॥६९॥
त्या प्रेमास विलोकुनी नृपतिच्या माता वदे सत्वरी,
वत्सा होईल इष्टसिद्धि तव बा भी ना धरी अंतरीं ॥

---

१ निरोप. २ सिंह. ३ संतोषाप्रत. ४ गर्व. ५ दुसरे दिवशीं. ६ आटपी. ७ करिता जाला. ८ स्वहस्तें ९ शिवाजी.

आशीर्वाद असा करीत शिरसा तो मान्य जैं भूपती,
देहीं कांति चढे जयेस बघुनी, डोळे अती दीपती॥७०॥
आंतोनी कवचावरी अंगरखा, डोईसही मंदिला,
घाली वाघनखें करामधिं धरी डाव्या बळें आगळा ॥
शस्त्रा अस्तनिमाजि गुप्त उजव्या हातांत तें घेउनी,
वेगानें मनिं चिंतुनी भगवती, राजा निघे तेथुनी॥७१॥
रूपानें सुकुमार तो नृप परी होता बळें आगळा,
तेजाचा भर जेंवि फार दिसतो अल्पाहि त्या इंगळा ॥
किंवा सिंहशिशू लघूच दिसतो देहाकृतीनें जरी,
मारी तो क्षण एकही नलगतां मत्तेभराजा तरी ॥ ७२ ॥
आला अफ़सुलखान जेथ बसला होता तयाच स्थळीं,
दे आलिंगन त्यास संभ्रमवशें घालोनि बाहू गळीं ॥
तेव्हां वाघनखें उरीं खुपसितां भूपें, ह्मणे रे दगा ॥
खड्गातें उपसोनि तो झटकरी हाणी नृपा दांडगा॥७३॥

आर्या.

चुकवुनियां घायातें, खड्गा त्याच्याचि हिसकुनी स्वकरीं॥
बिचव्यानें आपुल्या नृप, शत्रु तनू मस्तकांस भिन्न करी ७४
वज्राहत पर्वतसा, कोसळला वैरिदेह भूमितळीं ॥ — अफसुलखान मरुनें पडतो.
संकेतानें केला, तोफेचा बार एक ततूकाळीं ॥ ७५ ॥

---

१ कांतीस. २ हें करामधीं याचें विशेषण. ३ मस्त हत्तींच्या राजाला. ४ अफ़सुलखान. ५ या क्रियेचा कर्ता आफ़सुलखान हा अध्याहृत आहे. ६ शस्त्रविशेष. ७ शत्रूचा देह व मस्तक यास वेगळें करी. ८ त्यावर वज्राचा आघात झाला असा. ९ आह्मी तोफेचा बार केला ह्मणजे तुह्मी शत्रूंच्या लष्करावर छापा घालावा अशा संकेतानें.

श्लोक.

त्याच्या लष्करावर शिवाजीचे सरदार छापा घालतात.

अयकुनि नृपतीच्या सैनिकीं धांव केली,
लुटुन सकल त्यांणीं वैरिसंपत्ति नेली॥
गजतुरंग हत्यारें सर्वही तोफखाना,
हिरुनि करित भूप स्वस्थळातें रवाना ॥ ७६ ॥
सभय यवनसेना शीघ्र तेव्हां पळाली,
सकल हतुनि शस्त्रे सैनिकांच्या गळालीं ॥
थरथर तनु कांपे भोंवडी त्यांस आली,
असि कठिण अवस्था वैरियां प्राप्त जाली ॥ ७७ ॥
रडत ह्मणति कोणी "क्यांकहूं दौर अल्ला,"
करिति निजपतीतें येउनी कोणि गिल्ला ॥
समजुनि निजहानी यापरी अल्लिभूपें,
पुनरपि नवसेना सिद्ध केली सकोपें ॥ ७८ ॥

आर्या.

इकडे शिवसेनेनें, यवनाची पाठ घेतली फार ॥
नच तंव कांहीं उरला, शत्रूच्या दुर्दशाब्धिला पार ७९

श्लोक.

पन्हाळा तसे दुर्ग आणीक त्यानें,
बहू जिंकिले शत्रुचे तैं नृपानें ॥
तसी घेतली खंडणी यावनाची,
जया वासना थोर विप्रावनाची[1] ॥ ८० ॥

आर्या.

अल्ली हा रुस्तम जमान यास शिवाजीवर पाठवितो.

सेनेवर्ती रुस्तम-जमान नामा करोनि सरदार ॥
पाठविला अल्लीनें, मारायाला शिवाजिला ठार ॥ ८१ ॥

१ ब्राह्मणसंरक्षणाची.

आला युद्ध करूं तो, शिवजीच्या सैनिकांसवें थोर ॥
परि चलिल कसाहो, सापांचा गारुड्यापुढें जोर ॥८२॥
रायें पराभवोनी, त्याचें सर्वस्वही तदा लुटिलें ॥
कुटिलें सेनेसह त्या, दूरवरी मार देवुनी पिटिलें ॥८३॥
भूपें वैरिपुराच्या, दारापर्यंत देश लुटिला हो ॥
तैंव तो अली नरपति, पुनश्च युद्धार्थ घेतसे लाहो॥८४॥
सिद्दीजोहरनामा, होता विख्यात शूर जो फार ॥
त्याला धाडी अली, देवुनि सेना तयासह अपार ॥८५॥
हत्ती घोडे पैत्ती, तोफा इत्यादि युद्धसामग्री ॥
घेवुनि आला ज्याच्या, नशके ल्ढण्यास काळही अग्रीं८६
होता शिवजि पन्हाळ्यावर, त्याला वेढिलें चहूंकडुनी ॥
संकट पडलें त्यातें, धान्यादीची बहूत तुट पडुनी॥८७॥
तेव्हां नम्रपणानें, शिवजी आकार संधिचा घाली ॥
झाला करगत रिपुही, तैं बुद्धी मूढ वैरियां झाली ॥८८॥
गर्वें झाले शिथिला-द्रर जींहीं घातला असे वेढा ॥
भुलवी त्यां नृप जेंवीं, भुलवावें देउनी मुलां पेढा ॥८९॥
ऐसे बेसावध ते, रिपु जाले पाहुनी त्वरें आला ॥
खालीं भूप गडाच्या, रात्रिंच जाउनि मिळे स्वसैन्याला९०
गेला कळतांच असें, मागुनि त्या वैरिवाहिनी धांवे ॥
बाजीपरभू तीच्या, प्रतिबंधकते नगापरी पावे ॥ ९१ ॥
त्या शूरें बाजीनें, रिपुसैनिक सोडिले करुनि जेर ॥
मारा न सोसवे तैं, करिते झाले सलज्ज मनि जे रे ९२

रुस्तुम पराभव पावतो.

मग अली सिद्दि जोहारास पाठवितो.

तो पन्हाळ्याला वेढा घालितो.

त्याला फसवून शिवाजी स्वसेनेस जाऊन मिळतो.

---

१ विजापुराच्या. २ पायदळ. ३ तहाचा. ४—५ शिवाजी हस्तगत आला असी. ६ शत्रुसेना. ७ प्रतिबंधकतेमत. ८ पर्वताप्रमाणे रिला (आडवा आला असें तात्पर्य.) ९ यवन. १० रोदन.

बाजी मरण पावतो.

नचि केवळ विजयश्री, घाली स्वाम्यर्थ जीव[1]दात्याला ॥
परि अप्सराहि बाजी-वीराला, वरणमालिका त्याला॥९३॥
ऐकुनि निधन तयाचें, बोले होउनि नृपाळ तो कष्टी॥
गतसंपत्ति मिळे परि, नचि ऐसा शूर शोधिल्या सृष्टी ९४

सिद्दी पराभव पावतो.

खवळुनि कृतांतसा नृप, मारितसे यवनसैन्य तो युद्धीं ॥
करुनि पराक्रम तेणें, निजशौर्यें शीघ्र प[2]ळेविला सिद्दी॥९५

मग अल्ली स्वतां शिवाजीवर जातो.

जाणुनि अल्ली यापरि, शिवरायें जिंकिलें स्वसिद्दीस ॥
स्वयमेव युद्धयात्रा, करण्याच्या तो धरीत बुद्धीस॥९६॥
घेउनि अपार सेना, समागमें तो शिवास जिंकाया ॥
[3]बलवद्रिपुवैरजनित, ज्यां[4]ची जाळीत काळजी काया॥९७।
कांहीं स्वकीय किल्ले, युद्ध करुनि घेतले परत यवनीं ॥
व्या[5]घ्र नसे जवळीं तैं, जंबुकगण दावितो स्ववीर्य वनीं॥९८॥

शिवाजी त्याला जेर करितो.

अतिकोपे खवळे नृप, युद्धकरुनि दुर्ग घेत तो परत ॥
ज्याचें चित्त सदोदित, गोविप्रांच्याच रक्षणीं निरत॥९९॥

शिवाजी हा बाजी घोरपड्यास मारितो

बाजी घोरपडा जो, करी शहाजीस कैद कीं त्यास ॥
त[6]द्ग्रामासह जाळुनि, नृपाळ दे तोष तो निजपित्यास १००

श्लोक.

तो वाडीच्या सावंतास जिंकितो

वाडीच्या सांवताचा मुलुख निजबळें घेत राजा शिवाजी,
ज्यां[7]चे दुर्धर्ष हत्ती, पदग, निजजवें वा[8]युजेते हि वा[9]जी ॥

१ जीवाचें अर्पण करणाऱ्याला. २ या क्रियेचा कर्ता नृपानें हा अध्याहृत आहे. ३ बलिष्ठ शत्रूच्या वैरापासूनि झालेली. हें काळजीचें विशेषण. ४ अल्लीची. या षष्ठीचा संबंध काळजीसी. ५ हा दृष्टांत आहे. ६ घोरपड्याचें गाव मुधोळ, त्यासुद्धां. ७ शिवाजीचे. ८ वायुस जिंकणारे. ९ घोडे.

आले ते[1] शेवटीं त्या, शरण मग तया स्थापि तो[2] तत्पदींच,
श्रेष्ठत्वा थोर देती, नर शरण रिघे तो जरीं फार नीच[4] १०१

आर्या.

रविच्या प्रचंड तेजें, इंदु जसा हीनकांति होत असे ॥
तैसा शिवप्रतापामुळें यवनराज हीनतेज दिसे ॥१०२॥

> अली बादशाह हा खडणी देऊन शिवाजीशीं तह करितो.

द्वेषा[5] चालविता मद्राज्या घेईल सर्व जिंकुनियां ॥
ऐसे जाणुनि यवन, क्षितिपति धरि मानसीं अर्थ[6] रनया १०३
मग तो[7] संधी करिता, झाला देवुनि शिवास करभार ॥
मस्तक सहजचि लववी, पडतां त्यावरि गरिष्ठ नरभार १०४

श्लोक.

उठे लोकीं वार्त्ता न कधिं करभार क्षितिवरी,
समर्पीला हिंदूप्रति यवनराजें अजवरी ॥
मनुष्याने रक्षःपतिस हरिलें युद्ध करुनी,
कथा पौराणी[12]ही शिवजि अजि[13] सत्या करि जनीं ॥१०५॥

आर्या.

ऐशा वीजपुराच्या, यवननरेशा पराक्रमी शिवजी ॥
जिंकी यन्नीति[14] असे ख्यात जनीं करितसे प्रजाशिव[15] जी १०६
शिवरायें वाढविलें, समुद्रतटिं फार थोर अरमार ॥
ज्याचे दर्यासागर[16], मैनाकि[17] भांडारि, दोन सरदार॥१०७॥

> तो अरमार वाढवून त्याचे दोन सरदार करितो.

---

१ वाडीचे सावत. २ शिवाजी. ३ त्याच्या स्वतांच्या राज्यावर ४ नीच ही शरण आला तरीं त्याला थोर नर श्रेष्ठत्वा देती. ५ पुढें द्वेष चालविला तर. ६ फार विनयानें. ७ तह. ८ खंडणी. ९ फार जड. हें भाराचें विशेषण. १० मनुष्य. लववी याचा कर्ता. ११ राक्षसांच्या राजास (रावणास.) १२ पुराणांतली जुनी. १३ हें कथेचें विशेषण. १४ ज्या शिवाजीची नीति. १५ प्रजाकल्याण. १६–१७ हीं नामें. येथें होते हें क्रियापद अध्याहृत आहे.

श्लोक.

तो फिरंगी लोकांस भय उत्पन्न करितो. ते लोक त्यास भिऊन त्याची मर्जी संपादितात.

फिरंगी गोव्याचे बहुत शिवराया दचकती,
सदा नम्रभावें करुनिच तयासीं विचरती ॥
अपूर्वा वस्तूतें विपुल युरपांतीलहि[1] तया,
समर्पूनी घेती करुनि निजे[2] लोकांवरि दया ॥१०८॥

आर्या.

तो रायगडीं रहायास जातो.

रेडीनामक दुर्गा, रायगडचि ठेवि नाम शिवराय ॥
राजगडाहुनि तेथें, राहाया नरपती स्वयें जाय ॥१०९॥
तेथें थोर हवेल्या, बांधुनियां राजधानि ती केली ॥
जीचीं सुंदर मंदिरवृंदाग्रें, इंदुमंडळीं गेलीं ॥११०॥

शहाजी हा शिवाजीला भेटायास येतो.

भेटाया स्वसुतातें[3], आला मग शाहजी बहू तोषें ॥
दर्शन[4]जलयोगें यत्[5]प्रेमलतासंतती अतीपोषे ॥ १११ ॥

श्लोक.

शहाजी तो कांहीं दिवस तव राही सुतघरीं[6],
जयांच्या[7] आनंदाब्धिस वरिवरी येति लहरी[8] ॥
न त्या माती पोटीं ह्मणुनि नयनांतूनि गळती,
तथेंना[10] अर्भांनी[9] न समजुनि[11] अश्रूच ह्मणती ॥११२॥

आर्या.

प्रतापगडावर तुळजापुरच्या देवीची मूर्ती स्थापितो.

प्रत्यब्दीं[12] न [13]बने त्या, जाया तुळजापुरीं भवानीच्या[14] ॥
दर्शन कार्यार्थ जिची, दया करी थोर मानवा नीच्या[15] ११३

---

१ युरोपखंडांतील. हें वस्तूचें विशेषण. २ पोर्टुगीज् लोकांवर. ३ शिवाजीतें. ४ दर्शनरूप जलाच्या योगानें. ५ ज्याचे प्रीतिरूपवेलीचा विस्तार ६ शिवाजीच्या घरीं. ७ ज्याच्या आनंदसमुद्रास. ८ लाटा. ९ लाटांनी. १० अजाणते लोक. ११ न जाणता. १२ दरसाल. १३ बनेना. १४ या षष्ठीचा संबंध दर्शन कार्याकडे. १५ हलक्या मनुष्याला ही थोर करी असा संबंध,

ह्मणुनि तयेची[1] मूर्ती, करुनी, स्थापी मेहा समारंभा ॥
प्रतापगिरिवरि लाजे, यद्रूपी पाहुनी मनीं रंभा ॥११४॥
भूपें विजनवनस्थित, केला गुरु, रामदास साधू तो ॥
देहा जर्ठसा यत्कृत, बोध जनीं, मलिनमानसा धूतो॥११५
एके दिनीं ह्मणे नृप, गुरो करावें पवित्र गेहीं जी ॥
दास ह्मणे ईशेच्छें, घडणें, तेव्हां घडेल नच आजी॥११६॥
ज्याचा तात असे सदाशिव कृती माता सती पार्वती,
गांव त्र्यंबक हें गणेश अभिधा लेले उपाख्याहि ती॥
त्याणें हें शिवराज काव्य रचिलें, त्यांतील हा पांचवा,
सर्ग श्रेष्ठ विलोकुनी निजमनीं भावामृता सांचवा ११७

तो रामदास स्वामीला गुरू करितो.

पुढे तुह्म्या घरी येणें होईल असें शिवाजीला रामदास सुचवितात.

ह्या प्रकारें हा श्रीशिवाजिचरित्राख्यकाव्याचा पांचवा सर्ग समाप्त झाला.

॥ अथ शिवाजीचरित्रषष्ठसर्गप्रारंभ ॥

श्लोक.

जिंकोनी बीजपूर्नायक मग शिवजी मोंगला तें जिणाया,
सेनेची सिद्धता तो त्वरित करितसे येइना जी[13] गणाया॥
पत्तीचे भार हत्ती मदयुत हयही ती असी थोर सेना,
चाले तेव्हां रजांनीं गगन भरुनियां सूर्य तोही दिसेना १

विजापुरकरास जिंकल्यावर शिवाजी मोंगलावर स्वारी करितो.

---

१ भवानीची. २ मोठ्या समारंभास करुनी असा संबंध. ३ जीच्या रुपाला. ४ एकेअप्सरेचें नांव. ५ शिवाजीनें. ६ निर्जन अरण्यांत राहाणारा. ७ रामदास नांवाचा प्रसिद्ध साधु. ८ पाणी जसें शरीराला. ९ ज्यानें केलेला बोध. १० मळलेल्या मनाला. ११ घराला. १२ जिंकाया. १३ सेना. १४ पायदळाचे समुदाय.

तेव्हां अवरंगजेबास मोठी काळजी लागते.

तीनें स्वारी करोनी मुलुख बहु तदा जिंकिला मोगलांचा.
तेव्हां दिल्लीपतीही धरित शिवजिंच्या धाक चित्तीं बलाचा॥
तेव्हां पासून त्याच्या मनिं निपजतसे फार मोठाच गोंधी,
ज्याच्या नाशार्थ युक्ती बहुत करित तो सोडुनी सर्व ओंधीं॥२

तो षाईस्तेखानाला शिवाजीवर योजितो तो चाकणेला वेढा घालितो. फिर्गोजी हा तेथवा अधिकारी होता. तो मोठी लढाई करितो. त्याचे सर्व लोक पडले तरी तो एकटाच युद्ध करितो.

षाईस्तेखाननाम्याप्रति मनुजपती दिल्लिचा तो शिवाजी,
जिंकाया धाडि हत्ती पदग अणि तसे देउनी आसि वाजी॥
येवोनी तो पुण्याला चहुंकडुनि वेंळें वेढि जें चाकणेला,
फिर्गोजी दुर्गपाळ प्रबळ बहु तदा सिद्ध युद्धास जाला॥३
झालें तुंबळ युद्ध त्या उभयतांचें जें विलोकून रे,
घेईजे बहुमानसांत धडकी धीरें हि वीरें नरें॥
मेले फार करोनि सेवक तरी फिर्गोजि तो एकला,
हातीं शस्त्र धरोनियां अचलसा युद्धीं उभा राहिला॥४॥

आर्या.

खान त्याला आदरानें आपल्या पक्षास बोलावितो पण तें न ऐकतां तो शिवाजीला जाऊन मिळतो.

त्याच्या अद्भुत शौर्या, विलोकुनी विस्मयें करुनि खानें॥
युद्धा सोडुनि त्याला, पाचारुनि आणिलें जवळ मानें॥५
बहु आदरें ह्मणे त्या, अमच्या पक्षास जरि तुह्मी याल॥
तरि अस्मत्स्वामीच्या, पासुनि अधिकार थोर पावाल ६
फिरगोजी उत्तर दे, शिवपद दासाचिया हि दासाचें॥
पद बहुमान्य मला हो, नपुन्हा इंद्रत्वही दिलें साचें॥७॥
खानें त्याला दिधले, वस्त्रालंकार बहुत मोलाचे॥
परि तो स्पर्शेहि नत्या, न सत्यसेवक कदापि वश लोंचे॥८

१ याचा संबंध बलाशीं. २ काळजी. ३ साऱ्या गोष्टी. ४ पूर्वी (सोडून) ५ विजापूरचा पाळाय (यास) ६ शिवाजीला. ७ चाकण किल्याचा अधिकारी. ८ पर्वतासारखा. ९ खानानें. १० बहुमानपूर्वक. ११ आमच्या यजमानापासून.

खानें दिधला मग त्या, निरोप अपल्या प्रभूकडे जाया ॥
तेव्हां तो येउनियां, वंदितसे शिवनृपाचिया पांयां ॥ ९ ॥
स्वामिकनिष्ठता अणि, शौर्य तयाचें विलोकुनी फार ॥
सन्मानूनि शिवाजी, देई मोठा तयास अधिकार॥ १० ॥

शिवाजी किंगोंजीला मोठा अधिकार देतो.

श्लोक.

पुण्यांत निजमंदिरीं वसत खान ऐसें तदा,
शिवाजी समजोनियां निघुनि रात्रिचा एकदा ॥
पुरीं शिरुनि एकटा कुटि तयास त्याचा तसा,
वधूनि सुत येई तो करुनि यावरी साहसा ॥११॥

पुण्यांतील शिवाजीच्या वाड्यांत खान उतरला होता तेथें जाऊन शिवाजी त्याला जखमी करितो.

आर्या.

प्रातःकाळीं कोपें, आला युद्धार्थ खान खवळूनी ॥
पुच्छीं[2] पद पडतां अहि[3], पाहे जैसा डसावया वळुनी॥१२॥
गजहयपत्तीत्यादिक[4], आलें घेवोनि सैन्य शस्त्रांस ॥
रणवाद्यांच्या घोषें, होई शूरांसही तदा त्रास ॥१३॥

सकाळीं खान युद्धार्थ येतो.

श्लोक.

हिंदूच्यांनीं होय कैंची लढाई, ऐसी वाटे मोंगलांतें बढाई॥
जाणोनी हे भूपती सूक्ष्मदृष्टी, तोफांची तोतें करी थोर वृष्टी १४

खानाचें व शिवाजीचें युद्ध होतें.

आर्या.

खानीकडील सेना, वेगानें, निजरिपूवरीं धावे ॥
तंव तो निजहानीला, दीपापासुनि, पतंगसा पावे ॥१५॥
पडती मेघापासुनि, अनिवारपणें, निरंतरा गारा ॥
तैसा शिवसेना करि, गोळ्यांचा, वैरियांवरी मारा ॥१६॥

---

१ खानाचा मुलगा ठार मारून. २ शेंपटावर. ३ साप. ४ हत्ती, घोडे, पायदळ. ५ खान हा स्वनाशाला. ६ दाट.

श्लोक.

तोफांचा भडका बघोनि धडका घेती रिपू तें मनीं,
युद्धक्षोणि तजोनि तत्क्षणिंच ते जाती पळोनी वनीं ॥
दारूचा धुर धूळजी उधळली सूर्या तिहीं झांकिलें,
ऐशा गर्दिमधीं शिवें बहुविधीं शस्त्रीं रिपू मारिले ॥१७॥
हत्ती धांवति भीतिनें भडकले घोडे रिपूंचे त्वरें,
मारा तो अनिवार देखुनि तयां अंगीं भरे कापरें ॥

शिवाजी हा शरणागतास रक्षितो.

जे आले चरणाप्रती शरण, जे दांतीं धरीती तृणा,
त्यांनां तो शिव तत्क्षणीं अभय दे चित्तीं धरोनी घृणा १९

खानाच्या सेनेची दुर्दशा.

कोणाचीं तुटलीं शिरें कितिक ते छिन्नांघ्रि जाले रणीं,
कोणाचे तुटले करद्वैय तसे तीक्ष्णीं शरांच्या गणीं ॥
कोणाचें फुटलें उरस्थल असी लागोनियां तेथुनी,
चाले शोणितपूर तें भडभडां जैसी जलाची धुनी ॥२०
लागोनी जखमा रणांत पडले प्याया जला मागती,
कोणाचे उरले असूं नयनिं ते दीनापरी पाहती ॥
कोणी पाठ करूनि लागति पळूं तैं शस्त्र लागोनि रे,
कल्थी खाउनि पालथे पडति ते होती बहू घाबरे ॥२१॥
गोळे लागुनि मत्त हत्ति पडती तेव्हां धरित्रीवरी,
वज्राघातवशें धराधरपती जैसे क्षणाभीतरीं ॥
त्याखालीं दडपोनि पायदळ तें चेंदोनियां जातसे,
हाडें तेचि खडे अशुद्धं चिखलें स्थानीं जनांतें दिसे ॥२२॥
शस्त्रा लागुनि शस्त्र अभिहि पडे ते जाळ पाहोनियां,
घोडे धांवति बापडे चहुंकडे ते पावुनीयां भया ॥

१ भीति. २ पाय तुटले. ३ दोन्ही हात. ४ तरवारी. ५ रक्ताचा पूर. ६ नदी. ७–८ डोळयांत प्राण उरले. ९ मोठमोठे पर्वत. १०–११ रक्त तोच चिखल.

स्वारा पाडुनि खालतीं तुडविती त्याला पदाच्या तळीं[1],
खालीं, यापरि युद्ध दारुण शिवें केलें न जाला तुळो[2]॥२३

कार्टोजी गुजर एक ह्मणूनि होता,
सेनानी[3] नरपतिचा[4] रिपूंस जेता ॥
तो जेव्हां बहुतचि मोंगलास मारी,
भासे जो[5] तंव समरीं तयांस[6] मारी[7] ॥ २४ ॥

ऐसें भूपें जिंकिलें मोंगलांतें,
नाहीं कोठें साम्य ज्याच्या बलातें ॥
शत्रुव्रांता[8] घालवी जो दिगंतीं,
त्याच्या[9] संगें देऊनी स्वीयकीर्ती ॥ २५ ॥

मग अवरंगजेब सुलतान माजुमास योजितो त्यालाही. शिवाजी जिंकितो.

षाइस्तेखान ऐसेपरि शिवनरपें जिंकिला स्वप्रतापें,
दिल्लीशें[10] ह्या उदंता[11] परिसुनि मग तो मानसीं फार तापे॥
त्यानें सुल्तान माजुम् ह्मणुनि नरवरा धाडिलें दक्षिणेंत,
त्यालाही भूप युद्धीं निजभुजबल तें पूर्ववत् दाखवीत॥२६॥

शिवाजी सुरत लुटतो.

जैसीकां अलका[12] समृद्ध अथवा विख्यात लंकापुरी,
तैसी सूरतनामिका सुनगरी होती तदा साजिरी ॥
तेथें जाउनियां जवाहिर तसीं रत्नें प्रयत्नें निधी,
द्रव्याचे[13] अणिले नृपें शिवजिनें हारोनि लक्षावधी ॥२७॥

शहाजी मृत्यु पावतो त्यावर उत्प्रेक्षा.

न मर्त्यलोकीं[14] किमपी असे स्थिर,
संपूर्ण वस्तू दिसताति नश्वरें[15] ॥

---

१ याचा संबंध खालीं याकडे. २ उपमा. ३ सरदार. ४ शिवाजीचा. ५ कार्टोजी गुजर. ६ मोंगलास. ७ महामारी. ८ शत्रुसमुदायास. ९ शत्रुव्रातासह. हा सहोक्त्यलंकार. १० अवरंगजेबानें. ११ वृत्तांतास. १२ कुबेराची पुरी. १३ याचा अन्वय निधीशीं. १४ मनुष्यलोकांत. १५ नाशिवंत.

जाणोनियां हेंचि शहाजि संभ्रमें,
अमर्त्यलोकाप्रति जाय हें गमे ॥ २८ ॥
करी जसा राघवतो पितयाची, तसी क्रिया भूप करील त्याची॥
केले बहू दान व धर्म त्यानें, तो त्याचिया सद्गतिला पित्याने २९

आर्या.

पितृत्तरकार्य करुनि, लागे पुनरपि नृपाळ जिंकाया ॥
शत्रुव्राता ज्याची, जाळी अनिवार, काळजी काया॥ ३० ॥

शिवाजी अम्मदनगर लुटितो.

अम्मदनगरा जाउनि, वैऱ्यांना भूमिपें बहू कुंटिलें ॥
तैसे त्यांचें सर्वहि, धनकनकादिक निजेंबळे लुटिलें॥ ३१ ॥

श्लोक.

तो बारशीलोर लुटितो.

गोंव्याच्या दक्षिणेला सधन बहु असे बारशीलोरपूर,
जेथें होते धनाचे निधि अगणित ते होनहि हो अपार ॥
तेथें सामुद्रसेनेसह नृपति जवें जाय नौकाधिरूढ,
होवोनी जिंकि त्याला तंव रिपु लपती पाहुनी स्थानगूढ ३२

आर्या.

संपत्ती अणिलीसे, तेथुनियां हारुनी नृपें चतुरें ॥
भग्नमनोरथ होती, रिपु ज्याचीं ऐकुनी रणस्थितुरें ॥ ३२ ॥

औरंगजेबही जयशिंग व दिलीरखान यांस योजितो.

जयसिंह दिलिरखानहि, ऐसे दोघे नवीन सरदार ॥
दिल्लीहूनि अले त्या, जिंकाया सैन्य घेउनी फार ॥ ३३ ॥
त्यांहीं कांहीं दिवसहि, करुनि विचारा बघोनियां संधी ॥
शिवराय भूपतीसीं, केला युद्धा त्यजूनियां संधी ॥ ३४ ॥

ते शिवाजीशीं तह करितात.

---

१ स्वर्गाप्रत. २. रामचंद्र. ३ दशरथाची. ४ शहाजीची. ५ पित्यातेंनेई (सद्गतीस.) ६ शिवाजी. ७ हें क्रियापद. ८ रणवाद्यें. अवसर (बघून.) १० तह.

कपटादरेंचि दिल्ली-पति[1] त्या नेई निजात्मजासहित[2] ॥
स्वपुरा[3], दुर्योधनें[4-5] जसा, धर्मा वंचूनि साधण्या स्वहित ॥३५॥
दिल्लीपुरास गेल्या-वरि त्याला, समजलेंचि कृत्रिम तें ॥
दुष्टाच्या वचनीं विश्वासार्पण हें अयोग्य शिष्टमतें ॥३६॥

अवरंगजेब हा शिवाजीला पुत्र सहित कपटानें दिल्लीस नेतो.

शाठ्य शठीं या न्यायें[6], वंचोनी भूप दिल्लिपतिला[7]ही ॥
गेला, समजुनियां हें, झाली तत्काळ, शत्रुची लाही ॥३७॥

त्याला फसवून शिवाजी परत स्वदेशीं येतो.

सैन्यीं[8] उत्तेजन ये, येतां तो भूपती[9] स्वगेहास ॥
चैतन्यागमयोगें[10], येतें जेवीं गतासु[11] देहास ॥३८॥

त्याच्या येण्यानें त्याच्या सेनेस उत्तेजन येतें तें सदृष्टांत.

मग तो नरेश[12] बहुतचि, चित्तीं काळाग्निरुद्रसा खवळे ॥
वाटे सकळ हि आतां, रिपुलोकां ग्रासिल क्षणांत बळें ३९

मग तो शिवाजी अत्यंत कोपायमान होऊन.

गजहयपत्तीत्यादिक, अपार करि सिद्ध भूप[13] सैन्यास ॥
यद्गणनार्थ[14] पुरेना, गणकाचा अल्प अंकविन्यास ॥४०॥

शत्रूस जिकायास निघतो तो प्रकार.

मदमत्तहस्ति ज्याच्या, सेनेंतिल भासती क्ष्माधरसे[15] ॥
वर्षाकाळींपरि[16] यन्मस्तक[17] भिजले, सदैव दानरसें[18] ॥४१॥

हत्तीचें वर्णन.

वेगजंघाल[19] तुरंगमसंघ बहुत चांगला तेथें गमला ॥
लपला यास्तव नाकीं, वाटे उच्चैःश्रवा तुरंग मला[20] ॥४२॥

घोड्यांचें वर्णन.

---

१ अवरंगजेब. २ त्याच्या पुत्रासुद्धां. ३ दिल्लीस. ४–५ धर्मराजाला दुर्योधनानें वंचिलें तसा. ६ शठेशाठ्यंसमाचरेत् असा न्याय आहे. ७ अवरंगजेबाला. ८ सेनेला. ९ शिवाजी. १० जीवयेण्यानें. ११ मेलेल्या देहास. १२–१३ शिवाजी. १४ गणित. १५ पर्वतासारिखे. १६ पर्जन्यकाळीं जसे त्याप्रमाणें. १७ ज्यांची डोकीं. १८ मदोदकानें. १९ ज्याचे वेगवान घोड्यांचा समुदाय. २० उच्चैःश्रव्याला.

श्लोक.

स्वारांचे वर्णन.

भाला बंदुक वा करांत, पगडी मस्थ्यास, जोडा पदीं,
आंगी आंगरखे रुंदार, कसिती शेलि सुरंगी कदी ॥
कल्लेदार मिशा मुखीं विलसती भव्याकृती जे नर,
तेच स्वार हुशार फार बसले मोठया तुरंगावर ॥४३॥

पायदळ पोषाक हेटकरी व मावळे.

काच्यानें कटि बांधिती कसुनियां बेड्या अंगीं शोभती,
जेठी मल्ल तसे अरुंद ढवळे तें चोळणे घालिती ॥
हातीं त्या तरवारि ढालि, बहुधा कोणी कमानी करी,
घेती तीर दुजा, अवाज करिती जातां अरातीवरी ॥४४॥
ऐसे हेटकरी नृपा अवडती तैसेच ते मावळे,
हुद्दे देउनियां दळांत अणिले स्वार्था जसे कावळे ॥
मोठया दुर्गमहावनांत बिकटस्थानीं सदा जावया,
हौशी, चंचल शूर उग्र समरीं शत्रूस जिंकावया ॥४५॥

आर्या.

ऐसा दलभार अमित, चाले तंव भूमि हे भरें हाले ॥
तेव्हांच डोंगराचें, भूधर हें नांव सार्थकीं जालें ॥४६॥

सरदार लोक सदृष्टांत.

सेनानायक भीमार्जुनसम ऐसे महाप्रबळ जे ते ॥
संगें शिवनृपतीच्या, निघती युद्धांत कालदळजेते ॥४७॥
यच्छस्त्रांची कांती, पाहुनि दिसती खरे खराब हिरे ॥
यंतुसिंहनाद करिती, क्षणांत अरिसैनिकेश्वरां बहिरे ॥४८॥
प्रबळा वैरिदळाला, गांठुनि तो नृप करीत संगर हा ॥
रिपुजीवहरणकौशल, ज्याचें पाहुनि मनीं ह्मणे गरें हा ॥४९॥

---

१ कापूस घातलेले. २ कंदी रंगाचे. ३ भूमीला धरणारे. ४ अन्वर्थ. ५ ज्याच्या शस्त्रांची. ६ ज्या सैनिकाचे सिंहनाद (कर्नें.) ७ शत्रु सरदारांस. ८ शत्रूचे जीव घेण्याचें कुशलत्व. ९ विषही हाय ह्मणे.

गजगज हयहय पत्ती, पत्ती ऐसे परस्परें भिडती ॥
चिडती कोपें झाली, दुर्भेद्या वायुला हि तैं भिडती॥५०॥
जाचा[1] शस्त्रनिकरें[2] रिपुमस्तक उडवी रणांत कंदुकसे[3] ॥
त्या ह्मणतील न वैरी, कीं हा प्रत्यक्ष कालबंधु[4] कसे॥५१॥
यवनेशा माराया, धांवे नृप जेंवि गरुड सापाला ॥
उधळलि तैं रिपुसैन्यें, वात्यायोगें[5] उडे जसा पाला ॥५२॥
मग सारे रिपुसैनिक, भिळुनि करूं पाहती शिवा तुच्छ ॥
तंव तो अधिकचि खवळे, न डसे कीं साप तुडविल्या पुच्छ ५३
रिपुभट सकळ मिळुनियां, आले तैं निजपतीस राखाया॥
जंव शिवपंचाननें[6] तो, धांवे यवनेशींसिंधुरा[7] खाया ॥५४॥
यवनेश तोचि करिवर[8], शिवभूपति तोचि पंचवदन[9] खरा ॥ युद्ध प्रकार
या रूपकीं न कल्पिल, कोणं[10] शिवायुधगणा[11] करी नखरें[12] ५५
मत्तमतंगजयूथीं[13], पंचानन[14] वा अजांत[15] वाघ शिरे ॥•
तैसा वैरिगणीं शिवभूप[16] शिरोनी खुडी तदीयशिरें[17] ॥५६
संपूर्ण शत्रुसेना, लोटे शिव भूपतीवरी जमुनी ॥
ती तों अगाध सागर, त्याला नृप होतसे अगस्तिमुनी[18]॥५७॥
रणमंडलांत तळपे, भूप जसा तो नभांत[19] वारमेणी[20] ॥
झाल्या गतप्रभा तैं, रिपुसेना जेंवि इंदुच्या[21] रमेणी[22]॥५८॥

१ दाटी. २ शस्त्रसमुदाय. ३ चेंडूप्रमाणें. ४ यमाचे भाऊ. ५ मोठ्या वाऱ्यानें. ६ शिवाजी हाच सिंह. ७ यवनेश तोच हत्ती त्याला खाण्याला. ८ मोठा हत्ती. ९ सिंह. १० कोणता कवि. ११ शिवाजीच्या शस्त्रांस. १२ नखें. १३ मस्त हत्तींच्या समुदायांत. १४ सिंह. १५ मेंढ्यांत. १६ शिवाजी राजा. १७ शत्रूंचीं डोकीं. १८ अगस्तिऋषि. (यानें समुद्र पिऊन टाकिला असी पुराणप्रसिद्धि आहे. १९ आकाशांत. २० सूर्य. २१ चंद्राच्या. २२ तारा.

शस्त्रें वीरकरींचीं, प्रकाशती परमतीव्र तेजाळ ॥
अपटुनि परस्परांवरि, उठती गगनांत थोर ते जाळ॥५९॥
धडधड तोफांचा ध्वनि, ऐकुनि भेणे तुरंग धडफडती ॥
तंव आरूढ मनुज ही, वेगानें वरुनि खालतीं पडती ।६०।
शस्त्राहत[1] रिपु माहत, पडती गंडस्थळीं सवेग गती ॥
निजपीडा हरणार्थचि, जाणों मदगंध भुंगण्या लवती६१
पुढले पाय करुनि वर, मागिलें पायांवरी उभे वाजी ॥
घाय नलागो स्वारा,ह्मणुनिचजणुं करिति तेअसी आजी[2]६२
प्रबळहि अरिसेनेतें, मारी तो भूमिपाळ जोराने ॥
जैसा दावानळ बहु, गहनें ही जाळितोच जो रानें॥६३
छेदी वैरिगणा शिव, जैसा कुलिशायुध[3] क्षितिध्रैकुळा[4] ॥
तंव ते दुरुनिच पळती, जैसे का सर्प पाहतां नकुळा[5] ६४

श्लोक.

उन्हाळ्याचा सूर्य प्रखर शिवभूपाळ गमला,
रिपूंची हारी जो निजकरवशें[6] जीवनकळा[7] ॥
शरांचा पर्जन्य प्रबळ रणभूमीवरि करी,
अशुद्धाची[8] वाहे भयकर नदी तें सलहरी[9] ॥ ६५ ॥
रक्तप्रवाहावर नदीचें सावयव रूपक.
अशुद्धाचें[10] पाणी करिवरशिंवें[11] तेचि मगर[12],
तयांच्या जा सोंडा[13] तुटुनि पडल्या ते फणिवरें[14] ॥

१ शस्त्रानें हाणिलेले माहूत (ही हत्तीचे मस्तकावर पडण्याविषयीं उत्प्रेक्षा आहे.) २ लढाई. ३ इंद्र. ४ पर्वतसमुदायास. ५ मुगुसाला. ६ आपल्या किरणयोगें. पक्षीं. खंडणीच्यायोगानें. ७ उदक. पक्षीं जीव. ८ रक्ताची. ९ लाटायुक्त. १० रक्तेंच पाणी. ११ हत्तीचीं मढीं. १२ सुसरी. १३ हत्तीच्या सोंडा. १४ सर्प.

कचांचीं शेवाळीं, सुनरवदनें तींच कमळें,
नदी ऐसी वाहे प्रकट रणभूमींतुनि बळें ॥ ६६ ॥

साकी.

विजापूर आणि गोवळकोंडें, तैसें दिल्लीपूर ॥
येथिल नृपती जेर करूनी, सोडी ते[4] जरि शूर ॥६७॥

शत्रूंचा पराभव.

श्लोक.

ऐसे मोंगल यावनादिक रिपू जिंकीतसे भूपती,
जाचें नामचि ऐकतां थरथरां ते भीतिनें कांपती ॥
तो घेई करभार फारचि तयांपासूनि मोठ्या हटें,
तद्रत्नादिक आणि जें धन बहू, तें मोजवेना घंटें ॥६८॥
ज्याचा तात असे सदाशिव सुधी माता सती पारवती,
गांव त्र्यंबक हें गणेश अभिधा लेले उपाख्याहि ती ॥
त्यानें निर्मियलें शिवाजिवरि जें काव्य श्रमानें महा,
त्याचा सर्ग निसर्गसुंदर असा हा साहवाही पहा ६९

उपसंहार दिग्विजयाचा.

ह्या प्रकारें हा श्रीशिवाजीचरित्राख्यकाव्याचा षष्ठ सर्ग
समाप्त झाला.

अथश्रीशिवाजीचरित्रसप्तमसर्गप्रारंभ.

श्लोक.

ऐशा दिग्विजया करूनि परते तो मागुती भूपती,
शस्त्रै हातिं धरोनि वीरमणि ते जा भोंवती चालती ॥

दिग्विजय करून शिवाजाची स्वारी माघारी फिरते.

१–२ केश तेच शेवाळीं. ३ याचा कर्ता शिवाजी हा अध्याहृत आहे. ४ दिल्ली वगैरेचे राजे. ५ शिवाजी. ६ बळानें. ७ मोठ्या तराजुनेंही मोजवेना. ८ स्वतारुण्य. ९ वीरश्रेष्ठ.

घोडेस्वार, पदाति, हत्ति बरवे संख्या ज्यांना नसे,
तो कुंतीसुतअर्जुनापरि तदा स्वीया प्रजाते दिसे ॥ १ ॥

स्वारी बराबरचे सरदार व मानकरी.

खंडोजी जगताप, बाजि जळगे तान्हाजि शिर्के महा,
संभाजी तळगे, पिलाजि सणसे, सूर्याजि काळे पहा ॥
चांगाजी कडु, वांगराव ढवळे, नेमाजि शिंदे, तसे,
हांडे, ठाकुर, पारठे, मळधडे, ढोळे, धमाले, असे ॥२॥
संभाजि, कावजि, बुवाजि, पवार शूर,
केरोजि, देवजि, धनाजि, सयाजि वीर ॥
बाजी, मुरार, विठुजी, कडु, हाडकार,
दादाजि बापुजि, हिरोजि, इदाजि पीर ॥ ३ ॥
सोमाजी जिवजी, मुधोजि गणजी, रामाजि दारेकर,
बावाजी प्रभु, येसजी, चिमणजी बापू महार्णावर ॥
नागोजी फरजंद, बाळजि, अरेराबाख्य, पाठेकर,
कोकाटे, भगवानराव, हरजी राजे तुळाजी कर ॥ ४ ॥
रायाजी, गडधे, हिराजि सळके, येसाजि खांडेकर,
कान्होजी अंगरे, तुकोजि उचले, जेसिंग पालेकर ॥
कृष्णाजी कडु, कांकडे, भुजबळी, संताजि, ते भोंसले,
इत्यादी सरदार लोक विभुच्या स्वारी सर्वे चालले ॥ ५ ॥

हत्तीचें वर्णन.

ज्यांच्या पाठिवरीं मृदू मखझुली सकलादिच्या घातल्या,
घंटा दोनहि बाजुला करिती त्या नादा गुंणीं बांधिल्या ॥
हातीं अंकुश घेउनी सुरुचिर स्कंधीं सुखें बैसले,
माहूत प्रभुच्या मतंगज असे स्वारीपुढें चालले ॥ ६ ॥

घोड्यांचें वर्णन.

तंगानें कसिले जपूनि बरवे खोगीर पाठीवरी,
गाशा त्यावर रंगदार बुटिचा चौफेर तो भर्जरी ॥

---

१ काहाडण्यानीं.

तोंडामाजिं लगाम तीक्ष्ण अणिचा, सोनेरि माळा गळीं,
आघाडीस सजूनि चाललि असी तैं वाजिची मंडळी ॥७॥
कितिक्षिति[1] अह्मास ही ह्मणुनि गर्वयोगें अहा,
अति प्रजव वाजिनीं उधळिली धुळी तैं महा ॥
मनीं जणुं अणून कीं जलधितें भरावें हिनें,
मिळेल मग चालण्या जमिन फार या रीतिनें ॥८॥

घोड्यांच्या योगानें धूळ उडाली तीवर उत्प्रेक्षा.

आर्या.

फडफडती वाऱ्यानें, ध्वजा निशाणें, तसा जरीपटका ॥
यद्योगें आलीसे, बहुतचि शोभा, नृपाचिया कटका[2] ॥९॥
ऐशा थाटानें तो, स्वस्थाना पातला, जईं नृपती ॥
तेव्हां प्रजा तयाचा, प्रेमें नीरांजनाविधी[3] करिती ॥१०॥
आतां कोठें कीजे, मुख्य स्थल आपणा रहायास ॥
ह्याचा विचार मग तो, शिव नृपती लागला करायास॥११॥

निशाणें व जरीपटका.

शिवाजीस आरती करितात.

तो स्थळविचार करितो.

श्लोक.

प्रांतीं[4] शेतकरी बहूत करिती शेतांत साळी गहूं,
शाळू नागलि बाजरी हरभरे ज्वारी वटाणे बहू ॥
बागाईत जमीन तींत मिरच्या, वांग्या, दुधे, भोंपळे,
काळा ऊंस रसाळ, मेथि, चवळी, भेंड्या, गवाऱ्यामुळे ।१२।
मोटांच्या विहिरी विशाळ व चिरेबंदी सुध्या बांधिल्या,
झाडें[5] भोंवति लाउनी दिनकरच्छाया बऱ्या साधिल्या ॥
मोटेनें वर पाणि नेत असतां लल्कारिती ते बळें,
माळी भूशकलें[6] जळें भिजविती शोभाढ्य ऐसे मळे॥१३॥

जेथें उत्तम धान्ये वगैरे होतात.

जेथें बागाईत असते.

---

१ थोडी जमीन. २ सैन्याला. ३ आरती ओवाळणें. ४ ज्या देशाच्या आसपासच्या भागीं. ५ सूर्याची सावली. ६ जमिनीचे बाफे तके वा.

जेथें हरिण दर्भ समिधा पवित्र तीर्थें वगैरे असतात.

ज्यादेशीं मृग काळवीठ असती तो हिंदुधर्मा शुचीं,
दर्भ, बेलतरू, पवित्र सरिता, तीर्थें, सदर्भी रुची ॥

तो देश चांगला असें शास्त्र पाहून शिवाजी हा रायगडीं राजधानी करितो

स्थानें ही मुनिचीं क्वचित् बहुजनीं भूपें स्वतां पाहुनी,
गादी रायगडीं प्रशस्त रचिली सह्याद्रिला लागुनी ॥ १४॥

राज्याभिषेकोत्सवाचा उपक्रम.

आर्या.

मग तो रायगडाप्रति, गागाभट्टाभिध द्विजेंद्रास ॥
काशीहुनी अणवुनी, करवी राज्याभिषेककार्यास ॥ १५॥

श्लोक.

कुंडमंडप ब्राह्मण वगैरे.

केला मंडप, कुंडशास्त्रविधिनें, वेदी ग्रहांची बरी,
आले ब्राह्मण सर्व वेद वदनीं, ज्यांची खरी वैखरी ॥
श्रौतस्मार्तविधींत ही कुशलता, जे शुद्ध अभ्यंतरीं,
तेजानें अतिशोभती दिनपती शोभे जसा अंबरीं ॥ १६॥

गंध पुष्प धूप दीप नैवेद्यादि सामग्री.

सामग्री सुमनें, सुगंधकमलें, जाई, जुई, मोगरी,
धूपामोद यथेष्ट वातगतिनें संचारला अंतरीं ॥
तैसे दीप हि साज्य तें उजाळिले, गंधें नवीं केशरी,
पक्वान्नें विविधें करोनि रचिले नैवेद्य नानापरी ॥ १७॥

पंचपल्लव, अक्षता, तांबूल, फळें.

दूर्वा, दर्भ, सुपंचपल्लव, समित्, व्रीह्यक्षता साजऱ्या,
तांबूलीदलवृंद कोमल, नव्या मोठ्या सुपाऱ्या बऱ्या ॥
आंबे, अंजिर, नारिकेळ, बकुळें, सीताफळें, जांभळें,
पेरू, रामफळें, बदाम, बदरें, अक्रोड, रंभाफळें, ॥ १८॥

---

१ शुद्ध. २ पळसाचीं झाडें. ३ पवित्र नद्या. ४ वाणी. ५ सूर्य. ६ आकाशांत. ७ धूपाचा सुवास. ८ आंबा जांभुळ इत्यादि पांचवृक्षांचीं पानें. ९ समिधा. १० तांदळाच्या अक्षता. ११ विड्याचीं पानें. १२ केळीं.

गंगापुष्करसिंधुतीर्थसंलिलें, स्वर्णादिकुंभांतरीं,
सालंकार तुरंग दंतिनिवहा केले उभे चत्वरीं[2] ॥

पवित्र जळानें पूर्ण सुवर्णादि कलश अलंकृत हत्ती घोडे.

कन्या मंगलवस्त्रवेष्टित अशा, सौभाग्यशाली स्त्रिया,
आल्या त्या अभिषेककार्यसमयीं प्रेमें शिवाजीचिया ॥१९॥

कन्या व सुवासिनी.

करोनी असा सर्व संभार सिद्ध,
सुलग्नीं उपाध्याय तेव्हां प्रबुद्ध ॥
सपत्नीक[3] सिंहासनस्था नृपाला[4],
करीती सुपट्टाभिषेकक्रियेला* ॥२०॥

उत्तम मुहूर्तीं राज्याभिषेक होतो.

ढक्के[6], ढोल, मृदंग, गोमुख, तसे, तासे, बहू चौघडे,
वाजंत्री, रणसिंग, नौबदि, बरा बाजा ययांचा झडे ॥
तोफांचे भडके धडाधड असे होती, तदा जो ध्वनी,
झाला; ऐकुनि तो रिपूंस निपजे तत्काळ भीती मनीं ॥२१॥

त्यासमयीं वाद्यांचा गजर होतो.
तोफा सुटतात.

वेश्या नाचति हौशिने थयथयां दावूनि नाना गती,
सारंग्या, तबले, सतार, मुरजे, पावे, बरे वाजती ॥
गाती गायक, चोबदार करिती ललकार त्या उत्सवीं,
छत्रातें धरिती बरी उडविती तें चामरें तीं नवीं ॥२२॥
राजे लोक उपायनें बहुविधें अत्यादरें अर्पिती,
तैसे आप्त अहेर थोर करिती कोणी[12] पुढें ठेविती ॥

कळवांतिणी नाचतात चोबदार ललकारतात छत्र धरितात चौऱ्या वारितात.
राजे नजराणे करितात आप्त अहेर करितात.

---

१ सोन्याच्या वगैरे कलशांत. २ अंगण्यांत. ३–४ स्त्री सहवर्तमान सिंहासनावर बसलेला जो नृप (शिवाजी) त्याला. ५ राज्याभिषेक.

आर्या.

* पंचाण्णव शाहाण्णव, शककालीं ज्येष्ठ शुक्लपक्षांत ॥
झाला रायगडीं शिवनृपती अभिषिक्त ठेवि लक्षांत ॥ १ ॥

६ हीं वाद्यांचीं नावें ७ भोंवारें. ८ खंजिऱ्या. ९ डोक्यावर (याचा अन्वय पुढे व मागें.) १० चौऱ्या. ११ सोयरे धायरे लोक. १२ कोणी अहेर पुढें ठेविती असा अन्वय.

मोठे पाटिल भेट देति रुपये आनंद पावोनियां,
अन्यानीं मुजरे दुरूनि विनया[1] दाऊनि केले तेया[2] ॥२३॥

त्यावेळीं शिवाजी कोणास कसा भासतो याचें उल्लेखालंकारानें वर्णन.

जनांस[3] नृपती[4] गमे, सकल योषितांभा[5] स्मर[6],
खलां[7] प्रबल शासिता[8], निजजनांस[9] लक्ष्मीवरं[10] ॥
गमे, रिपुगणांसही प्रलयकालरूपी मनीं,
शिवाजि[11] वसुधापती, स्थित सभेंत सिंहासनीं ॥२४॥

तो बंदिवानास सोडतो.

बेड्या तोडुनि बंदिवान अवघे बंदीतुनीं सोडिले,
तैसे पोपट, सारिका, व चिमण्या[12] जे पंजरीं[13] कोंडिले॥

माळमत्तेसुद्धां लोकानीं स्वस्थ राहावें त्यांचं यथान्याय पालन केलें जाईल अशा जाहिराती तो राज्यांत ठिकठिकाणीं लावितो.

लोकांनीं इतऊर्ध्व गोधनधनासुद्धां सुखानें घरीं,
राहावें असि जाहिरात दिधली देशीं व देशांतरीं ॥२५॥

अन्नदान ब्राह्मणभोजन शिष्ट संभावना वगैरे.

दीनानाथ गरीब पंगु बधिरा अन्नें दिलीं सादरें,
केलीं ब्राह्मणभोजनें, स्वसुहृदां संतोषवीलें बरें ॥
हेमालंकरणा[14] महार्हवसना[15] देऊनियां दक्षिणा,
केल्या भूपतिनें उदारमतिनें सच्छिष्टसंभावना[16] ॥ २६ ॥

शिवाजी राज्य करीत असतां यथा काळीं पर्जन्य पडतो. कोणास रोगांचंता इत्यादिकांचीं बाधा होत नाहीं.

नीतीनें मग चालवीत असतां राज्या शिवाजी प्रभू,
काळीं[17] वर्षति मेघ सर्वविषयीं[18], धान्यादिका देयि भू[19]॥

---

१ नम्रतेला. २ शिवाजीला. ३ साधारण लोकांस. ४ राजा (असागमे.) ५ स्त्रियांस. ६ काम. ७ दुष्टांस. ८ शिक्षाकर्ता. ९ स्वजनांस. १० विष्णु. ११ शिवाजीराजा. १२ एथें सोडले याचा अध्याहार. १३ पिंजऱ्यात. १४ सोन्याचे अलंकार. १५ उंचीं वस्त्रें. १६ साधुशिष्टांचा सत्कार. १७ यथाकाळीं. १८ सर्वदेशीं. १९ पृथ्वी.

चोरांचें आणि अग्निचें भय नसे मारी न मारी जना,
सर्वां सौख्य असें अखंडित कधीं आधी नव्राधी मना॥२७॥
जे का मानधनाग्रणी आणिक जे शौर्यें, बळें, आगळे,
जानां सायुध देखुनी रणमुखीं भीती रिपूंचीं दळें ॥
जे का स्वामिहितार्थ दुर्लभ अशा प्राणासही वेंचिती,
ऐसे शूरशिरोमणी स्वनिकटीं ठेवीतसे भूपती ॥२८॥

तो आपल्या संग्रहीं उत्तम मनुष्यास ठेवितो.

राजाचा पहिला प्रधान असतो संज्ञा तया पेशवा,
त्याचें काम असे दिवाणगिरिचें पंतप्रधानाख्य वा॥
ज्याचें पंतअमात्य नांव दुसरा मंत्री जमाबंदिचें,
खर्चाच्या स्थितिचेंहि काम असतें त्याच्याकडे रीतिचें २९
हुद्दा दप्तरिचा व बारनिशिचा ज्याचा, तैया भूपती,
त्राते पंतसचिव सभ्य अभिधा देती व सत्कारिती ॥
कोठीचा हुजरातिचाहि पति जो मंत्री तया बोलती.
सेनेचा अधिकारि जो दृढवपू त्यालाच सेनापती ॥३०॥
कामें जीं परराजकीय असती; त्यांतें स्वतां पाहणें,
राजांचा वकिलाबरोबर सदा सद्युक्तिनें बोलणें ॥
त्या कामावर कारभारि असतो तो मानसाचा सुधा,
सारासारविचारशील सुगुणी त्याची सुमंताभिधा ॥३१॥
व्यापारांत निमग्न लोक असतां देती व घेती महा,
मध्यें उद्भवती कली ह्मणुनियां जाती नृपाच्या गृहा ॥

त्याचे अष्टप्रधान व त्यांचीं कामें.
पेशवा.
पंत अमात्य.
पंत सचीव.
मंत्री.
सेनापति.
सुमंत.
न्यायाधीश.

---

१ जरीमरी. २ काळजी. ३ मोठेमानी. ४ हत्यारबंद. ५ कदाईत. ६ पंत प्रधान ही संज्ञा त्यालाच असते. (या पदाचा अन्वय कामाकडे नव्हे. ७ ज्याकडे दप्तरचा हुद्दा व जोमासनिशी करणार त्याला. ८ शरीरानें बळकट. ९ सेनापति असें (बोलती.) १० हें कळीचें विशेषण. ११ कन्ये. १२ अदालतींत.

मारामार गुन्हे दगा करिति जे, त्यांचा निवाडा करी,
पंडितराव. न्यायाधीश असी तयास दिधली आख्या नृपाळें वरी ३२
शास्त्रें पाहुनि पृच्छकास कथितो प्रश्नोत्तरा जो नर,
त्यातें पंडितराव नांव वहिलें देती धराधीश्वर ॥
ऐसे अष्ट महा प्रधान अपल्या कार्यार्थ संस्थापुनी,
केलें राज्य शिवाजिनें निजबळें शत्रू लया लावुनी॥३३॥
कारकून व मुत्सद्दी. बाळाजी अवजी, विसाजि मथुरे, अण्णाजि दत्तो, गमे,
कृष्णाजी सखजी, शिवाजि नृहरी, कोन्हेरपंत, क्रमें ॥
काशीपंत, निराजि रावजि, तिमाजी शामजी नायिक,
पुंडे त्रिंबक भास्कराख्य, सुमती विश्वासरावादिक ॥३४॥
मोरो त्रिंबक पिंगळे, नरहरि आनंदरायाव्हय,
बाळाजी रघुनाथ, रावजि सुभे, व्येंकाजि दत्तात्रय ॥
संकाजी निळकंठ, शामजि अबा, ऐसाजि गोविंदजी,
ऐसे कारकुनांत मुख्य असती मुत्सद्दिच्या ही मर्जी॥३५॥
विश्वासू नर ठेवितो स्वनिकटीं रक्षार्थ राज्याचिया,
राहेना मग अल्पही रिपुकृता शंका तया राजया ॥
त्याचे विश्वासु चाकर व कृतज्ञता. कार्यांतीं निज सेवकांस विपुला जी देतसे संपदा,
सांगे तीच जनां कृतज्ञपण हो लोकांत त्याचें सदा॥३६
तो कोणास कसे मानीत होतातें. तो मित्रापरि सेवकां गणितसे, सप्रेमवृत्ती सदा,
मित्रातें निजबंधुसीं सम गणी देवोनियां संपदा॥
तैसे बंधुजनास आत्मसम तो मानीतसे तत्वतां,
ऐसा सेवकमित्रबंधुसह तो वागे शिवाजी स्वतां ॥ ३७ ॥
तो कामादिकांस जिंकितो. कामक्रोधादि सारा रिपुगण जिणुनी इंद्रियांचा जयानें,
वागूं इच्छीतसे तो मनुविहितपथें दुर्गमें ही श्रमानें ॥

१ मनूनें सांगीतलेल्या रीतीनें. २ कठिणें (हें पथाचें विशेषण)

काळाच्या वांटणीलां करूनि निशिंदिनीं आळसालात्यजूनी,
कार्यातें नेमिलेल्या समयिं करितसे नीतिमार्गा धरोनी॥३८॥

कालाची वांटणी करितो.

करी कोणि अन्याय लोकांत कांहीं,
करी दंड त्या उक्त[१] मन्वादिकांहीं[२] ॥
असो तो रिपू[३] आप्त वा स्वीय पुत्र,
धरी त्यावरी न्यायरीत्याच शस्त्र ॥ ३९ ॥

शत्रुमित्रास समान दंड करितो.

धरी मानसीं योग्य धर्मार्थकामा,
करी उद्यमा तो बसेना रिकामा ॥
असे स्वप्रजारक्षणीं लक्ष त्याचें,
जसें आत्मपुत्रावरी त्या पित्याचें ॥ ४० ॥

तो धार्मिक व उद्योगी व प्रजापालनतत्पर होता.

सपैत्न[३] पृथिवीपती शिवजिला बहू तैं भिती,
अमोलिक उपायनें[४] अणुनियां तया अर्पिती ॥
मतंगरथवाजिची[५] निबिड भीड[६] दारापुढें,
न वायुस हि तेधवां रिघ[७] शिरावया सांपडे ॥ ४१ ॥

धाकानें शत्रु त्याचें कसें आर्जव करीत असत तें उद्दाता लंकारानें.

सामा दार्ढ्य अणावया करितसे दानास तो भूपती,
दानातेंहि कदापि तो नच करी केल्याविना सत्कृती[८] ॥
ज्याचा ठाइं जसा असे गुण तसी त्याची विचारें पहा,
लोकीं सत्कृति तो करी नरपती स्वल्पाच[९] किंवा महा[१०] ४२

तो साम, दानावांचून, दान, सत्कारावांचून, व सत्कार गुणावांचून करीत नाहीं.

गोशाळेंत जुन्या नव्या प्रसवल्या गाई ह्मसी वासरें,
खाली चार नवीन पेंड सरक्या बांधे जयांचे बरें ॥
प्रातःकाळिं दुधें निघालिं ह्मणजे जाती वनाभ्यंतरीं,
चारा खाउनी हिंडती मग तया गोवारि नेती घरीं॥४३॥

गोशाळेचें वर्णन.

---

१ सांगीतलेला (दंड.) २ मनुयाज्ञवल्क्य इत्यादिक धर्मप्रवर्तक आचार्यांनीं. ३ शत्रु राजे. ४ नजराणे. ५ हत्ती रथ घोडे यांची (भीड-दाटी.) ६ अवकाश. ७ मैत्री. ८ सत्कार. ९–१० अल्प किंवा मोठी (सत्कृती) जसा गुण असेल तदनुसार.

शिवाजीनें जिंकिलेल्या प्रांतापैकीं मख्यमुख्य प्रांतांचीं नांवें.

बांधारी नळदुर्ग कोंकण पुणें कर्णाट रामेश्वर,
चंदी त्र्यंबक बागलाण बरवें प्रख्यात चंदावर ॥
एदूर स्फुट बेदनूर अरणी चांदें वराडादिका,
प्रांतांतें जिणुनी करीत वश तैं राजा शिवाजी निका ४४

त्याच्या राज्यांतील किल्ले व गड यांचीं नावें.

घोंसाळागड, आरनाळ, भिंवडा, भूपाळ, तो खेळणा,
खांदेरी, बिरवाडि, सागर तुगा, तो रोहिडा, तोरणा ॥
बासोटा, शिवनेरि, मेद, सगडा, सिंव्हाख्य, तो लिंगणा,
वैराटाख्य वसंत वंदन नदी कर्नाट ही रांगणा ॥ ४६ ॥
कृष्णा त्र्यंबक रामसेज अंवठा केराक कावंडसे,
कस्तूरी अमरापुरी दिधपली वल्या अनंदी वसे ॥
आकोलें मृगरम्य सिंध जवला अर्काट कड्डालका,
इत्यादी गड घेउनी विभु महा[1] राजा करी कौतुका ॥ ४५ ॥

अठरा कारखाने पीलखाना वगैरे.

हस्ती[2], उष्ट्र, सरल, शस्त्र, रथ, सत्तांबूल[3], वस्तू[4], जलें,
धान्यें[5], लेखन[6], यंत्रें[7], पाक[8], शिबिरें[9], आखेट[10], जेठी[11], भले ॥
वाद्यें[12] नाटक वैद्य[13] मुख्य अठरा शाळा शिवाजीचिया,
होत्या उत्तम फारशींत ह्मणती तैं कारखाने जयां ॥ ४६ ॥

बारा माहाल महाल कोठी वगैरे.

धान्यागार[14] महाल गोधन गृहें पागा शिबंदी घरें,
वस्त्रागार[15] हि टंकसाळ बरवी क्षेत्रादि[16] जागा बरें ॥

---

१ हें कौतुकाचें विशेषण. २ गजशाला उष्ट्रशाळा रत्नशाळा अशा अठराशाळांची संस्कृत नांवें आहेत त्यांनांच पिलखाना उष्ट्रखाना जवाहीरखाना शिलेखाना अशीं यवनी नांवें आहेत. ३ ताबूलशाला, सराफखाना. ४ जिन्नसखाना. ५ अंबरखाना. ६ दप्तरखाना. ७ तोफखाना. ८ मुदबख. ९ फरासखाना. १० शिकारखाना. ११ मल्लशाला, तालीमखाना. १२ नगारखाना. १३ दवाखाना, सरबतखाना. १४ महाल कोठी. १५ जामदार. १६ महाल शेरी (बाग वगैरे.)

सौदागीर, इमारती, सुतरुणी[1] माहाल तो चौबिके,[2]
द्रव्यागार. असे महाल असती बारा पुरे राजिक[3] ॥ ४७ ॥

आर्या.

ऐशापरी व्यवस्था, केली त्यानें प्रजेचिया अवनीं ॥
बसती एकत्र श्री, मति, नीती, ज्याचिया सदा भवनीं ॥ ४८ ॥
व्यंकोजी नावाचा, होता सापत्न बंधु जो राया ॥
कर्णाटकांत त्याला, मग तो जायी ससैन्य भेटाया ॥ ४९ ॥
मार्गीं गहनारण्यीं द्वादशदिन तो करी तपश्चर्या ॥
अंतीं छेदूं लागे, मस्तक तैं प्रकट जाहली आर्या ॥ ५० ॥
इष्टवरा देउनि त्या, अंतर्हित जाहली भवानी ती ॥
जीच्या उपकारातें, सुरवर, किन्नर, सदैव वानीती ॥ ५१ ॥

मग तो भेटुनि भावा, परतुनि आला स्वकीय गेहातें ॥
रक्षी प्रजेस जैसें, नचि तैसें आपुल्याहि देहातें ॥ ५२ ॥
कोणेएके काळीं, येई श्रीरामदास नृपसदनीं ॥
चाले संतत ज्याचा, पूत[4] श्रीरामनामजप वदनीं ॥ ५३ ॥
तो[5] नर नव्हेचि परिहो, धर्म स्वयमेव मूर्तकीं आला ॥
साधूपदेशयोगें, निज मार्गा दावण्यास नरपाळा ॥ ५४ ॥
त्या पाहतांचि सत्वर, ये भूपा कळविण्या प्रतीहारी[6] ॥
कर जोडूनि ह्मणेजी, कोणि महा साधु पातले दारीं ॥ ५५ ॥
हां हां कोठें दावी, ऐसें तो संभ्रमें पुसे नृपती ॥
साधूंच्या आगमनीं, सुविनयसंपन्न[7] ते असे जपती ॥ ५६ ॥

अशी व्यवस्था करून तो शिवाजी.
कर्णाटकांत आपल्या भावाला भेटायास जातो.
मार्गी बारादिवस घोर तप करितो.
भवानी प्रत्यक्ष येऊन त्याला वर देऊन अदृश्य होते.
मग तो भावाल भेटून परत स्वस्थलाप्रत येतो.
श्रीरामदासस्वामी शिवाजीकडे येतात व त्याला बोध करितात तो प्रकार.

---

१ तरुणीमहाल (अंतःपुर.) २ झांकडें वगैरे. ३ असे राजाचे बारा महाल होते. ४ पवित्र अशा श्रीरामनामाचा जप. ५ रामदास (नर नव्हे.) ६ द्वारपालिका. ७ नम्र.

अत्यादरपूर्वक नृप, आज्ञाने त्याच्या[1] पदीं करी नमन ॥
सकलभवा नरांचें, विमुख करीं साधुवंदनीं नमन ॥५७॥
स्वीये शिरीं मुकुटमणि,[2] श्रेणी तेचि प्रदीपशुभराजी[3] ॥
सद्योगें नमनमिषें, नृप गुरुचें पादपद्म नीराजी[4] ॥५८॥
विजयी भव वत्स अशा, आशीर्वादास देतसे दास ॥
सदनुग्रहें कदापी, मानव होतो न पात्र खेदास ॥५९॥
स्वामी इकडुनि ऐस, बोलोनी नृप तयास सदनांत ॥
नेवोनि आसनावरि, बैसवि तो हृष्ट जा[5] निजमनांत ॥६०॥
पाद्यार्घ्यादिकपूजा, करित असे भक्तिनें नृपति त्याची ॥
ऐसी दृढ भक्तिजनीं, पुत्राला ही नसे निज पित्याची ॥६१॥
कर जोडोनि ह्मणे नृप, केले जैसें पवित्र गेहातें ॥
पादरजें[6] तेंवि करा, उपदेशें करून यांहि[7] देहातें ॥६२॥
संसारसागरीं मी, स्वामी बुडतों ययाचिया तरणीं[8] ॥
भवदुपदेशावांचुनि, नचि दुसरी हो मला दिसे तरणी[9] ॥६३॥
दास ह्मणे वत्सा तुज, झाली मति हे सुपुण्यराशीनें ॥
सकलां अशुभां[10] निरसुनें, जी अंतीं सत्पदा[11] नरांशीं[12] ने[13] ॥६४॥
स्रक्चंदनवनितादिक[14] विषयां वांताशनापरी[15] त्यागी ॥
वैराग्यबोध[16] करिते, वेदांतांची[17] अशाच रीत्या गी[18] ॥६५॥

---

१ या षष्ठीचा अन्वय मन या पदाशीं. २ स्वकीय मस्तकावरील मुकुटसंबंधी मण्याची जी पंक्ति तीच. ३ दीपांची उत्तम पंक्ति. ४ ओवाळी (गुरुपादपद्मातें.) ५ जो निजमनीं हृष्ट तो (नृप) असा अन्वय. ६ या तृतीयेचा अन्वय पूर्वार्धाकडे. ७ या माझ्या देहालाही (पवित्र करा.) ८ याच्या तारणाविषयीं. ९ नौका. १० पातकांस. ११ उत्तम पदाप्रत. १२ नराला. १३ नेते. १४ फुलांच्या माळा, चंदनाची उटी, स्त्रिया इत्यादि विषयांस. १५ ओकून टाकलेल्या पदार्थाचें पुन: भक्षण करणें त्याप्रमाणें. १६ वैराग्याचा बोध. १७ वेदांतशास्त्राची याचा संबंध गीकडे. १८ वाणी (वाक्यें.)

यास्तव गृहदारादिकं, विषयक सोडुनि समस्त आसक्ती ॥
श्रीमद्भगवत्पदयुग-कमलाची सर्वदा करी भक्ती ॥६६॥
कामक्रोधादिक षट्, वैरी हे त्रास देति जीवास ॥ कामादि षट्रिपु
त्यांत हि मानवदेहीं, करिते ह्रदयांत काळजी वास ।६७।
सुज्ञे धरूं नये बा, दुष्ट जनाच्या कदापि संगतिला ॥
तत्सम दुसरा न दिसे, प्रतिबंधनहेतु वत्स सद्गतिला ।६८।
उपडुनियां टाकावें, प्रथमंचि रे या मनांतुनी कामा ॥ काम.
सर्वानर्थकरचि तो, ह्मणुनि तयाची स्थिती नये कामा॥६९॥
कामावाप्ति न होतां, क्रोधाची येतसे मना उकळी ॥
जेथें क्रोधोत्पत्ती, तेथें आहेचि बा अगोाउ कळी ॥७०॥
कामानें सर्वांचें, बाटविलेंसे नरोत्तमा चित्त ॥
तेणें पूर्त विरक्ती, न रुचे रुचते सदार सुतवित्त॥७२॥
असती युवती करिती, परोपरी नरवरा ; सदा नखरे ॥
न खरे मानावे ते, देती जें सुमतिच्या नळीं नख रे ॥७३॥
कांताकनकधनादिक, जैसा देतें मनास अति माज ॥
तैसा भांग अफू मधु, यांचा ही देतनाहिच समाजे ॥७४॥
षट्रिपुमाजीं भूपा, जाणे बा अग्रगण्य काम खरा ॥
तत्पर होतो नर जो, अणुमात्रहि तो उणा असे न खरा ७३
भग्न मनोरथ होतां, क्रोधानें व्याप्त होतसे नर तो ॥ क्रोध.
यास्तव मुळींच कामीं, चित्त तुझें नरपते कधीं न रतो ७४

---

१ हें संबोधन. २ उपयोगास. ३ इच्छित नमिळालें तर. ४ पूर्वीच. ५ कलह. ६ पवित्र. ७ वैराग्य. ८ दुष्ट. ९ स्त्रिया. १० सद्बुद्धीच्या. ११ नळीं नखदेणें ह्मणजे ठार मारणें. १२ समुदाय. (भांग अफू इत्यादिकांचा) १३ माढवाला (अणुमात्र हि उणा न.)

तो नर नव्हेचि अंध, क्षितीश्वरा जो विहीन नयनाहीं ॥
क्रोधाधीनचि अंध, श्रेष्ठ वदति[१] त्यांत अन्यथा नाहीं॥७५॥

लोभ. पापाला मूळ असे, लोभ असें सर्व बोलती संत ॥
जो त्यागी लोभातें, त्याच्या सौख्या नसेचि बा अंत॥७६॥

मोह. अज्ञानें मोह पडे यास्तव तूं ज्ञान आधिं संपादी ॥
नसतांही सर्प दिसे, अज्ञानाच्या वशेंचि, जी वादी॥७७

मोहाच्या योगाने, ज्ञान्याहि भ्रांति[२] पडतसे मोठी ॥
ज्यावरि ईशदया बहु, तोचि दूर ह्या मनांतुनी लोटी॥७८॥

मद. धनयौवनादियोगें, येतो जो माज तोचि मद जाणे ॥
रावणबाणार्जुनमुख[३] नाशियले वश करोनियां ज्याणें[४]॥७९॥

मत्सर परदुःखसुखानीं जो, क्रमें करित सौख्य, दुःख, मत्सर तो[५]॥
त्यांतें सोडुनि संगीं[६], चित्त तुझें साधुंच्याचि वत्स रतो॥८०

विजयी कोणास ह्मणावेंतें. त्रैलोक्याही जिंकी, त्याला विजयी अह्मी कधीं न ह्मणूं॥
परि ह्या षट्रिपुवर्गा, जिंकी त्यालाच मात्र विजयि गणूं॥८१

आहे एक जगाचा, सृष्टिस्थितिनाशनांस कर्त्ता रे ॥
जेणें इच्छामात्रें, निर्मियलें, भूखगोल[८] खग तारे॥ ८२ ॥

बोधाचा उपसंहार श्रीरामादिक रूपा, घेउनियां जो जगांत अवतरतो ॥
त्यातें प्रेमपुरःसर, भजतां निश्चयें[९] मनुष्य भव तरतो॥८३॥

शिवाजीला वैराग्य उत्पन्न होतें. ऐशा तो दासकृता, बोधा ऐकुनि विरागयुत चित्तें ॥
मानी तत्काल मनीं, तृणवत् सारीं सदारसुतवित्तें ॥८४॥

---

१ जी वादी ती (अज्ञानमूळक मोहानें सर्प भासतो.) २ ह्या मोहाला. ३ रावण, बाणासुर, कार्तवीर्यार्जुन इत्यादिकांस (हे प्रसिद्ध मत्त आहेत.) ४ ज्या पदानें. ५ पराच्या दुःखानें सुख व पराच्या सुखानें दुःख व्हावें असा मत्सरांत गुण आहे. ६ समागमीं. ७ सज्जनांच्या. ह्या षष्ठीचा संबंध संगीं याकडे. ८ भूगोळ खगोळ ग्रह नक्षत्रें. ९ निश्चयेंकरून (हें अव्यय होय.)

गुरूचें मुख तेंचि कमल सत्कृतबोधामरंद[1]चि ह्मणावें ॥
कर्णपुटें पानकरी, शिव त्या ह्मणुनी नकां अलि[2] गणावें ॥८५॥
राज्यभाग्य येतां भूप ह्मणे मज नकोचि वैभव हें ॥
संपत्ती राज्य धनें, दिसती मजला समस्त दु:खवहें[3] ॥८६॥
ठेवुनि पुन:पुन्हा तो, दासाच्या पादपंकजीं भाळा ॥
आतां राज्य नको मज, ह्मणे इत:पर तुह्मीच सांभाळा ॥८७॥

तो रामदासाला सर्व राज्य समर्पितो.

पाहुनि त्याचा आग्रह, दास ह्मणे माझियाच नामानें ॥
चालवणें राज्य तुवां, हें मग त्या नृपतिच्या मना मानें ॥८८॥

रामदास तें त्यालाच चालवायास सांगतो.

भगवा[4] पटका कटकीं, अभिवंदन रामराम शब्दानें ॥
ही स्वस्वामित्वाचीं, कथिलीं चिन्हें तयास दासानें ॥८९॥

आपलीं दोन चिन्हे बूलाचं सांगतो.

शिर सामान्य करोनी, नृपकरि पूजन पुनश्च दासाचें ॥
घेई आशीर्वाद हि, त्याचे[5] ते होत जे[6] सदा सांचे[7] ॥९०॥
ठेवुनि हस्तक मस्तकिं, जाती मग रामदास निजभवनीं ॥
यत्कीर्तींदुकरांहीं[8], धवलित[9] अद्यापि ही असे अवनी[10] ॥९१॥

मग आशीर्वाद देउन.

रामदास स्वस्थळास जातो.

---

१ फुलांतील रस. २ भ्रमर. ३ दु:खकारक. ४ लश्करांत भगवें निशाण बाळगणें आणि अभिवंदनसमयीं रामराम असें ह्मणणें हीं दोन माझीं चिन्हें चालवून तूंच हें राज्य माझ्या वतीनें चालीव असी रामदासानें शिवाजीस आज्ञा केली. त्याप्रमाणें शिवाजी दासाच्या संतोषार्थ मान्य करिता झाला. यासाठीं लश्करांत भगवा झेंडा वापरण्याचा आणि मराठ्यालोकांत परस्परें अभिवंदन करिते वेळीं "रामराम" असे शब्द उच्चारण्याचा जो संप्रदाय पडला आहे तो तेव्हांपासूनच होय. ५ रामदासाचे (आशीर्वाद.) ६ जे आशीर्वाद. ७ खरें (होत.) ८ ज्या रामदासाच्या कीर्तिरूपचंद्रकिरणांनीं. ९ शुभ्र झालेली. १० पृथ्वी.

श्लोक.

शिवाजीच्या चरित्राचा उपसंहार.

चित्तीं श्री[1]शपदास सत्यवचना जो नित्य जिव्हेवरी,
शत्रूंच्या मु[2]कुटांस पादयुगुलीं दा[3]नश्रियेतें [4]करी ॥
वाक्यें श्री[5]गुरुच्या [6]महीसहि [7]भुजीं, [8]शीर्षी[9] किरीटा [10]धरी,
धर्मानें जनपालनास सुमती तो श्रीशि[11]वाजी करी ॥९२॥
पूर्वी जा [12]रचेना बनूनि अवघ्या गेल्या लया त्या अतां,
दावी [13]वाग्विभवें जगांत कवि जो प्रत्यक्षची तत्वता ॥
त्याची त्यासमयीं क्वचित् चुकि पडे, आणूनका ती मनीं,
[14]कारुण्यांबुधिला तुह्मा विनवितों [15]पाणिद्वया जोडुनी ॥९३॥
ज्याचा तात असे सदाशिव कृती माता सती पार्वती,
गांव त्र्यंबक हें गणेश अभिधा लेले उपाख्याहि ती ॥
त्याणें हें शिवराजकाव्य रचिलें, त्यांतील हा सातवा,
सर्ग श्रेष्ठ विलोकुनी निजमनीं भावामृता सांचवा ॥९४

---

१ ईश्वरपदास (विर्शि.) २ ह्मणजे शत्रु पायांवर डोई ठेवीत. ३ दानाची जी शोभा तिला. ४ हतात. ५ रामदासाच्या (वचनावरून.) ६ पृथ्वीला. ७ भुजाच्या ठायी, ह्मणजे पृथ्वीचें राज्य करी. ८ मस्तकावर. ९ मुकुटास. १० धारण करिता झाला (ह्या क्रियेचा अन्वय वरील सहाही वाक्यांत आहे.) ११ काव्याच्या पहिल्या पद्यांत आरंभींच जसें शिवाजी हें पद घातलें तसेंच तें एथें शेवटल्या पद्याच्या शेवटींही घातलें आहे आणि तेथल्याप्रमाणें एथेंही तें वाक्यांत अन्वित असून मंगलरूप अर्थाचा ध्वनी करितें. खेरीज या श्लोकाचे चारही चरणांत श्रीपद मंगलाकरितां घातलें आहे. १२ संसारस्थिति. १३ वाक्चातुर्य. १४ करुणासमुद्र. १५ करद्वय.

इतिश्रीमच्छिवराजचरिताख्ये महाकाव्ये श्रीशिवाजीमहाराजस्य राज्याभिषेकवर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥

समाप्त.